

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Факультет соціальних наук
Кафедра журналістики

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи магістра

**на тему: «ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА
«МЕМОРІАЛ» У КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
«ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ»**

Виконав: студент II курсу, групи СН-313м
Спеціальності 061 «Журналістика»
(шифр і назва спеціальності)

Банас Денис Олексійович
(прізвище та ініціали)

Керівник: к.філол.н., проф. Хітрова Т.В.
(прізвище та ініціали)

Рецензент: д.соц.ком., проф. Пенчук І.Л.
(прізвище та ініціали)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

Факультет соціальних наук
Кафедра журналістики
Освітній ступінь магістр
Спеціальність: 061 «Журналістика»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри _____
Дістакос
«15» вересня 2024 року

З А В Д А Н Н Я
на кваліфікаційну роботу магістра групи СН-313м
Банаса Дениса Олексійовича
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Інформаційна діяльність Товариства «Меморіал» у контексті збереження української «історичної пам'яті», керівник роботи к.філол.н., проф. Хітрова Т.В. (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання) затверджені наказом Національного університету «Запорізька політехніка» від «02» 09 2024 року № 364
2. Строк подання студентом роботи 20. 11. 2024
3. Вихідні дані для роботи: праці таких науковців, як В. В'ятрович, Г. Коньшина, Л. Нагорна, М. Маклюен, Ю.Зерній, О. Петровська, Е. Тоффлер, М. Фуко, П. Хаттон, Т. Хітрова, М. Ямпольський.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить розробити):
 1. Історична пам'ять як теоретичний конструкт
 - 1.1 Історична пам'ять і толерантність у контексті становлення національної ідентичності
 - 1.2 Простір історичної пам'яті як сфера метафоричного моделювання
 2. Товариство «Меморіал» як інформаційно-акумуляційний складник соціокомунікаційного простору
 - 2.1 Товариство «Меморіал»: програмно-ідеологічні орієнтири
 - 2.2 Становлення влади до «неформалів» у рамках діяльності Товариства «Меморіал»
 3. Товариство «Меморіал» як інформаційно-акумуляційний сегмент соціокомунікаційного простору в контексті збереження історичної пам'яті
 - 3.1 Модель «історичної пам'яті» в контексті творення «політики національної пам'яті» (за участі Товариства «Меморіал»)

3.2 Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української «історичної пам'яті»

5. Перелік графічного матеріалу: _____

6. Консультування розділів роботи

Розділ	Консультант	Завдання видав		Завдання прийняв	
		підпис	Дата	підпис	дата
Вступ	Хітрова Т.В.		27.10.2023		27.10.2023
I	Хітрова Т.В.		11.03.2024		11.03.2024
II	Хітрова Т.В.		10.05.2024		10.05.2024
III	Хітрова Т.В.		07.06.2024		07.06.2024
Висновки	Хітрова Т.В.		04.11.2024		04.11.2024

7. Дата видачі завдання: «06» жовтня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1	Збір та систематизація матеріалу	жовтень 2023	
2	Аналіз журналістичнознавчого матеріалу	листопад 2023	
3	Написання вступу	грудень 2023	
4	Написання розділу 1	березень 2024	
5	Написання розділу 2	травень 2024	
6	Написання розділу 3	липень 2024	
7	Написання висновків	жовтень 2024	
8	Оформлення роботи	листопад 2024	
9	Захист роботи	грудень 2024	

Студент

(підпис)

Банас Д.О.

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Хітрова Т.В.

(прізвище та ініціали)

РЕФЕРАТ

Текст кваліфікаційної роботи магістра становить 92 сторінки. Для виконання дослідження опрацьовано 61 джерело.

Предмет дослідження – соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Об'єкт дослідження – інформаційна діяльність Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Мета дослідження – з'ясувати напрями та соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Відповідно до поставленої мети були висунуті наступні дослідницькі **завдання:**

- розглянути «історичну пам'ять» як самостійний дискурс в сучасному інформаційному просторі, визначити інституційні та публіцистичні ресурси;
- вивчити простір історичної пам'яті як сфера метафоричного моделювання;
- з'ясувати програмно-ідеологічні орієнтири Товариства «Меморіал»;
- схарактеризувати модель «історичної пам'яті» у контексті творення «політики національної пам'яті» (за участі Товариства «Меморіал»);
- проаналізувати соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Методологічну й теоретичну основу роботи складають фундаментальні праці українських та зарубіжних вчених, де сформульовані теоретичні аспекти явищ «історичної пам'яті», «колективної пам'яті»,

«соціальної пам'яті» та інш., а це праці: Я. Ассмана, Ле Гоффа, П. Нора, Й. Рюзена, Л. Репіної, П. Хатгона, М. Хальбвакса, О. Ексле та ін.

Історико-політичному й філософському тлумаченню феноменів «історичної й соціальної пам'яті» присвячена низка ґрунтовних праць: В. Артюха, Г. Бояджиєва, В. Вашкевича, М. Барга, Л. Дробіжевої, В. Данилова, С. Єсельчика, Б. Кравченка, Р. Каменської, В. Масненка, О. Овсяннікова, В. Полянського, Л. Репіної, І. Савельєвої, В. Трояна та ін.

Трансформації колективних форм пам'яті в умовах інформаційного суспільства присвятили свої дослідження В. В'ятрович, Г. Коньшина, Л. Нагорна, М. Маклюєн, М. Масуд, О. Петровська, Е. Тоффлер, М. Фуко, А. Камінський, Т. Хітрова, М. Ямпольський та ін.

Методи дослідження. Основний метод дослідження – сучасний дискурс-аналіз; описовий – для загальної характеристики стану вивчення проблеми, аналізу – для виділення ключових понять дослідження, систематизації – для впорядкування напрацьованого матеріалу та класифікації – для чіткого розподілу визначених масмедійних одиниць аналізу.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в твердженні, що роль громадських організацій, історико-просвітницьких товариств має розглядатися як інформаційно-акумуляційний сегмент соціокомунікаційного простору в контексті збереження історичної пам'яті. В роботі зроблена спроба висвітлення інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» з року заснування – 1989 року до сьогодні в контексті відновлення (збереження) історичної пам'яті. Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» розглядаються через призму національної ментальності, оскільки програмно-ідеологічна орієнтація Товариства була і є сконцентрованою на реалізації націотворчих інтенцій. Національна ментальність є системою кодів, що утворює свого роду фільтри у процесі сприйняття адресатом певної інформації, визначаючи характер її інтерпретації, а отже – результат впливу. Ментальні структури та формуючі

їх кумулятивні соціокультурні утворення (концепти, міфологеми, архетипи, метафоричні моделі), які з'являються в певний період, утворюють семіотично насичений простір, що визначає характер сприйняття реципієнтом інформаційних повідомлень.

У рамках інформаційно-просвітницької діяльності «Меморіал» протягом останніх років пропонує такі заходи, що формуються з медійних стратегій (відеоматеріали, виставки, екскурсії, круглі столи, конференції, видавництво книг тощо), репрезентацією яких є складні конструкти концептосфери «голодомор», «репресії», «російсько-українська війна» тощо: екскурсії по музейних експозиціях «Меморіалу»; перегляд відеоматеріалів з історії репресій в Україні, історії України, художніх тематичних фільмів тощо; виїзні виставки «Забуттю не підлягає...»; виїзні екскурсії до Биківнянських поховань під Києвом (місце масових розстрілів 1937–1941 років) копіювання електронних відео- і аудіоматеріалів, музейні експозиції, науково-практичні конференції тощо. Інформаційна діяльність яскраво висвітлені на сторінках веб-ресурсів «Меморіалу».

Сфера застосування: матеріали дослідження можуть бути використані під час подальших наукових розробок та як методологічні рекомендації для історико-культурних товариств з метою ефективної організації інформаційної діяльності, а також при підготовці до семінарських та практичних завдань з дисциплін передбачених навчальним планом спеціальності «Журналістика».

**ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ,
ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ НАРАТИВ, НАЦІОНАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ,
ТОВАРИСТВО «МЕМОРІАЛ»**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ I. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ.....	14
1.1. Історична пам'ять і толерантність у контексті становлення національної ідентичності.....	14
1.2. Простір історичної пам'яті як сфера метафоричного моделювання.....	20
РОЗДІЛ 2. ТОВАРИСТВО «МЕМОРІАЛ» ЯК ІНФОРМАЦІЙНО- АКУМУЛЯЦІЙНИЙ СКЛАДНИК СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ.....	26
2.1. Товариство «Меморіал»: програмно-ідеологічні орієнтири.....	26
2.2. Ставлення влади до «неформалів» у рамках діяльності Товариства «Меморіал».....	41
РОЗДІЛ 3. ТОВАРИСТВО «МЕМОРІАЛ» ЯК ІНФОРМАЦІЙНО- АКУМУЛЯЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	54
3.1. Модель «історичної пам'яті» у контексті творення «політики національної пам'яті» (за участі Товариства «Меморіал»).....	54
3.2. Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української «історичної пам'яті».....	63
ВИСНОВОК.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТОК А.....	92

ВСТУП

Історична пам'ять й історична свідомість є частиною національного генокоду в його ментальному та соціальному вимірі, об'єднувальним ланцюжком за умови кризових чи еволюційних сплесків.

Історична свідомість включає знання й міфологеми, зміст яких формується на основі інтерпретаційної функції і залежить від суспільно-політичних і культурних умов розвитку певного соціуму. Інтерпретування розкриває свій зміст у комунікативних процесах суспільної практики життя і поширюється шляхом пропаганди каналами комунікації [52, с. 17].

Реконструкція національної історичної свідомості радянського історичного періоду – важливий ключ до розуміння загального соціокомунікативного контексту ментальних трансформацій масової свідомості. Важливим джерелом дослідження цих процесів як на директивному, так і побутовому рівні є засоби масової інформації, які документально відображають масштаб радянської ідеологічної й політичної пропаганди сукупність її основних технологій, масові настрої щодо сприйняття чи заперечення провладних настанов [52, с. 17–18].

Тож інформаційна діяльність історико-просвітницьких, культурно-громадських, суспільно-політичних та інших товариств, об'єднань спрямована саме на відновлення історичної правди, побудову розвинутого громадянського суспільства та демократичної правової держави, що виключає повернення до тоталітаризму, формування суспільної свідомості на основі цінностей, демократії та права, подолання тоталітарних стереотипів та затвердження прав особистості в політичній практиці та суспільному житті. Так, Міжнародне історико-просвітницьке, правозахисне та благодійне товариство «Меморіал» – товариство, котре займається збереженням «пам'яті» щодо політичних репресій у СРСР у ХХ сторіччі та правозахисною діяльністю, нараховує в своєму складі десятки громадських організацій у

Росії, Казахстані, Латвії, Грузії, Україні та інших країнах. До цього Товариства входять певні обласні та районні осередки Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» імені Василя Стуса – товариства, котре займається збереженням пам'яті щодо політичних репресій у УРСР у ХХ сторіччі та правозахисною діяльністю.

Та центральною проблемою заповнення «білих плям» «історичної пам'яті», як і всього розвитку історико-політичного наративу, є не тільки селективна, часткова реабілітація та допущення в соціокомунікаційний простір «відновлених» матеріалів про певні постаті чи події, а передусім відсутність цілісного осмислення процесів формування національного життя, зокрема національної ідентифікації, за певних історико-політичних обставин. А роль громадських організацій, історико-просвітницьких товариств, зокрема Товариства «Меморіал», має розглядатися як інформаційно-аккумуляційний сегмент соціокомунікаційного простору в контексті збереження «історичної пам'яті».

Отже, глобальний характер проблеми «пам'яті» пояснюється характером сучасної культурної ситуації, що вимагає теоретичного осмислення її в умовах нової історичної реальності, якою є інформаційне суспільство. Ця необхідність і зумовила **актуальність** дослідження.

Мета роботи – з'ясувати напрями та соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути історичну пам'ять і толерантність у контексті становлення національної ідентичності;
- вивчити простір історичної пам'яті як сфера метафоричного моделювання;
- з'ясувати програмно-ідеологічні орієнтири Товариства «Меморіал»;

- висвітлити ставлення влади до «неформалів» у рамках діяльності Товариства «Меморіал»;
- схарактеризувати модель «історичної пам'яті» у контексті творення «політики національної пам'яті» (за участі Товариства «Меморіал»);
- проаналізувати соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті.

Об'єкт дослідження – інформаційна діяльність Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української «історичної пам'яті».

Предмет дослідження – соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української «історичної пам'яті».

Методи дослідження. Основний метод дослідження – сучасний дискурс-аналіз; описовий – для загальної характеристики стану вивчення проблеми, аналізу – для виділення ключових понять дослідження, систематизації – для впорядкування напрацьованого матеріалу та класифікації – для чіткого розподілу визначених масмедійних одиниць аналізу.

Методологічна і теоретична основа роботи. Починаючи з 50-х років ХХ століття, філософи звернулися до з'ясування змісту феномена соціальної пам'яті, що знайшло своє відображення в роботах Я. Ассмана, Л. Газнюк, В. Колеватова, Н. Корабльової, Ю. Левади, Ю. Лотмана, Я. Ребане, М. Роговіна, Л. Стародубцевої, О. Фостачук, М. Хальбвакса та ін.

Певний внесок у вивчення соціальної пам'яті внесли філософи, які досліджували співвідношення соціальної пам'яті та пам'яті колективної й історичної. Ця проблематика знаходить відображення у працях Ф. Арієса, М. Блока, Ф. Йейтс, М. Еліаде, А. Гуревича, П. Нора, П. Рікера.

Трансформації соціальної пам'яті в умовах інформаційного суспільства присвятили свої дослідження В. В'ятрович [9], Г. Коньшина [27],

Л. Нагорна [36-37], М. Маклюен, М. Масуд, О. Петровська, Е. Тоффлер, М. Фуко, А. Камінський [24], Т. Хітрова [51-52], М. Ямпольський та ін.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в твердженні, що роль громадських організацій, історико-просвітницьких товариств має розглядатися як інформаційно-акумуляційний сегмент соціокомунікаційного простору в контексті збереження історичної пам'яті. В роботі зроблена спроба висвітлення інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» з року заснування – 1989 року до сьогодні в контексті відновлення (збереження) історичної пам'яті. Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» розглядаються через призму національної ментальності, оскільки програмно-ідеологічна орієнтація Товариства була і є сконцентрованою на реалізації націотворчих інтенцій. Національна ментальність є системою кодів, що утворює свого роду фільтри у процесі сприйняття адресатом певної інформації, визначаючи характер її інтерпретації, а отже – результат впливу. Ментальні структури та формуючі їх кумулятивні соціокультурні утворення (концепти, міфологеми, архетипи, метафоричні моделі), які з'являються в певний період, утворюють семіотично насичений простір, що визначає характер сприйняття реципієнтом інформаційних повідомлень.

У рамках інформаційно-просвітницької діяльності «Меморіал» протягом останніх років пропонує такі заходи, що формуються з медійних стратегій (відеоматеріали, виставки, екскурсії, круглі столи, конференції, видавництво книг тощо), репрезентацією яких є складні конструкти концептосфери «голодомор», «репресії», «російсько-українська війна» тощо: екскурсії по музейних експозиціях «Меморіалу»; перегляд відеоматеріалів з історії репресій в Україні, історії України, художніх тематичних фільмів тощо; виїзні виставки «Забуттю не підлягає...»; виїзні екскурсії до Биківнянських поховань під Києвом (місце масових розстрілів 1937–1941 років) копіювання електронних відео- і аудіоматеріалів, музейні експозиції,

науково-практичні конференції тощо. Інформаційна діяльність яскраво висвітлена на сторінках веб-ресурсів «Меморіалу».

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані під час подальших наукових розробок та як методологічні рекомендації для історико-культурних товариств з метою ефективної організації інформаційної діяльності, а також при підготовці до семінарських та практичних завдань з дисциплін передбачених навчальним планом спеціальності «Журналістика».

Публікації. Робота пройшла апробацію на Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції «Інтернет-журналістика та новітні технології в сучасних медіа», 24 квітня 2024 р., Вінниця : ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського. Тема доповіді: «Віртуальні медіапроекти Товариств «Меморіал». Всеукраїнській науковій конференції «Література й історія» (14–15 листопада 2024 року). Запоріжжя : ЗНУ, 2024. Тема доповіді: «Публіцистичні проекти товариства «Меморіал» в сучасному інформаційному просторі».

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У вступі виявляється ступінь вивченості заявленої теми, окреслюються мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, теоретичне та практичне значення.

Перший розділ «Історична пам'ять як теоретичний конструкт» структурно поділений на два підрозділи. У першому підрозділі розкриваються наукові підходи та термінологічні формулювання поняття «історична пам'ять». У другому – медійні засоби репрезентації пам'яті в інформаційній площині, зокрема метафоричне моделювання.

Другий розділ «Товариство «Меморіал» як інформаційно-аккумуляційний складник соціокомунікаційного простору» має два підрозділи. У першому з них розкриваються програмно-ідеологічні орієнтири Товариства «Меморіал». У другому підрозділі проаналізовані інституційні

важелі впливу на неформальну діяльність представників українського «Меморіалу».

У третьому розділі «Товариство «Меморіал» як інформаційно-аккумуляційний сегмент соціокомунікаційного простору в контексті збереження історичної пам'яті» у першому підрозділі розкрито ключові ресурси й практичні інструменти реалізації моделей «історичної пам'яті» в контексті державної політики пам'яті. Другий підрозділ містить узагальнені результати дослідження інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української «історичної пам'яті». У висновках підводяться підсумки дослідження. Обсяг роботи 92 сторінки. Список використаної літератури 61 найменування.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК ТЕОРЕТИЧНИЙ КОНСТРУКТ

1.1. Історична пам'ять і толерантність як соціокультурні феномени

В сучасних умовах глобалізації соціокультурного простору та інтенсифікації інформаційного обмігу важливого значення набуває співвідношення феномену толерантності з необхідністю збереження національної ідентичності. У широкому розумінні під толерантністю розуміється стримане, лояльне, доброзичливе ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (етнічних, культурних, релігійних, цивілізаційних). Толерантність – це рівноправне ставлення, прийняття іншого, як соціокультурний феномен може бути трактована як збагачення і культурно-цивілізаційна єдність.

Під історичною пам'яттю найчастіше розуміють соціальну та психологічну єдність (як колективний феномен), завданням якої є збереження і відтворення переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, будь-яких форм матеріальної й нематеріальної мпащини, котрі мали місце у минулому як індивідом, так групою

Через культуру історична пам'ять постає основою історичного мислення, у межах якого відбувається усвідомлення нацією самої себе, розуміння того, що вона має свою історію, робить свій внесок у розвиток світової цивілізації. Дж. Локк визначав «історичну пам'ять» як визначальний критерій ідентичності, оскільки саме через неї народ сприймає / не сприймає представників іншої історико-культурної цивілізаційної орієнтації. Втрата, розірваність або й відсутність історичної пам'яті продукує у суспільстві відчуття меншовартості, безперспективності [28, с. 134].

Виходячи зі змісту вищезазначених понять, толерантність постає явищем часто протилежним історичній пам'яті. Якнайповніше це простежується у суспільствах, в яких історична пам'ять або не сформована остаточно, або існує декілька різновекторних рівнів історичної пам'яті. До них зокрема належить український соціум. В українській історичній пам'яті функціонує ціла низка ідеологічно заангажованих оцінок історичних подій і історичних персоналій, украй упереджених висновків та коментарів.

Однак, становлення української національної ідентичності стає можливим лише за нівеляції гострих кутів, які виникають у процесі різнобічної оцінки певних історичних подій. Політика актуалізації історичної пам'яті має сприяти консолідації суспільства, а не його дезінтеграції. У контексті цього українська історія не є унікальним явищем, такі процеси пережили й переживають багато країн, зокрема Польща, Франція, Іспанія.

У процесі становлення історичної пам'яті обов'язково слід враховувати, що толерантність до інтересів іншого етносу, народу, нації має виходити з визнання того, що кожен народ самостійно визначає когорту своїх героїв незалежно від настроїв сусідів. Тим більше, що відігравши переважно позитивну роль в історії однієї країни, історична особа може розглядатись як антигерой в іншій.

Відшукувати ключ, здатний створювати можливість розрізнення дискурсів за цілями й завданнями, варто на шляхах осмислення їхньої функціональної ролі. Науковий дискурс за своєю суттю ціннісно-раціональний. Тут в основі кожного епістемологічного починання лежить пошук істини як головний імператив. Учений (якщо він носить це високе звання по праву) свідомо відмовляється від використання наукового знання у політичних чи якихось інших кон'юнктурних цілях. «Ціннісний суверенітет науки, задекларований М. Вебером, не означає звільнення від цінностей, але передбачає самостійний пошук істини й дистанціювання, наскільки це можливо, від категоричності в оцінках. Доказовість, логіка, новаторство – це

саме ті риси, які забезпечують науковому дискурсу переконливість і автентичність» [цит. за 36, с. 35].

На відміну від наукового, політичний дискурс – це суцільна царина імпровізацій, синтез «вже-сказаного й ніколи-не-сказаного» (М. Фуко). «Це вже не безстороннє наукове прагнення зрозуміти суть явища, а цілеспрямована й усвідомлена спроба використання розуміння “для себе”... Відмінність дискурсу політичного від наукового чи комунікативного й полягає саме в ситуативній застосовності у певних цілях: “примусу” (до дії чи бездіяльності), “стимуляції”, “легітимізації й делегітимізації” тощо» [30, с. 102].

Оскільки інтенціональною базою політичного дискурсу є боротьба за владу, тут вважаються допустимими різні інституційні взірці й полемічні прийоми. За Є. Шейгал, інституційне спілкування є статусно-орієнтованим, у ньому беруть участь дві сторони – представники інститутів і клієнти. «Примат цінностей над фактами, смислова невизначеність, що межує із фантомністю, ідеологічна полісемія, фідеїстичність, езотеричність – це далеко не всі визначальні ознаки політичних дискурсів. Саме тому політичний дискурс тяжіє до авторитарності, з одного боку, і до театральності, з іншого» [55, с. 41–62].

Історична пам'ять, перебуваючи у різних контекстах, неминуче зазнає суттєвих трансформацій. Для неупередженого історика головним завданням є розшифровка минулого та пошук проявів часовості в конкретних обставинах через здійснення так званої «історіографічної операції». Відтворюючи давно зниклий «об'єкт», він намагається перенести його в сучасність таким чином, щоб, якщо й не створити повне уявлення про зв'язок між епохами, то принаймні викликати ілюзію достовірності. Натомість для політика чи історика, який виступає як ідеолог, пріоритетом є використання «відбитків» певної історичної події для їхньої проекції у сьогодення. Це має на меті справляти спрямований вплив на колективну свідомість, викликати емоції та формувати відповідні стереотипи ідентичності.

Ми погоджуємося з Л. Нагорною в тому, що не варто вбачати в історичній пам'яті, навіть уведеній у контекст політичного дискурсу, суцільне ошуканство чи інструмент маніпулювання свідомістю. Зовсім не обов'язково політичний чи ідеологічний вплив заважає історичній пам'яті виконувати орієнтаційні чи ідентифікаційні функції. Йдеться лише про вміння розрізняти наміри й результати і бачити відмінні прояви впливу різних дискурсів на свідомість індивіда чи групи. Присутні у кожному дискурсі орієнтації на відповідні ментальні стереотипи здатні примножувати консолідаційний потенціал соціуму, але можуть давати і відчутний роз'єднувальний ефект.

Наврядчи можна оцінювати однозначно позитивно і вплив на суспільну свідомість наукових дискурсів. Тут багато своїх «підводних каменів», і залежать вони не так від обставин місця й часу, як від зв'язку автора з тією чи іншою науковою школою чи відповідним напрямом, а отже, від тієї методології й системи оцінок, яку він свідомо чи підсвідомо обирає. Сформовані на такій основі ментальні стереотипи слугують виразними демаркаційними лініями, що робить наукові дискурси гостро конфронтаційними за самою своєю суттю.

На його думку німецького історика Д. Дінера, колективна пам'ять завжди скомпонована і добре, якщо вона базується на універсальних цінностях і підпорядковується імперативу сучасності – «політичному принципу щоденного плєбісциту». Гірше, якщо в її фундамент закладається етнічний принцип. «Така пам'ять обертається навколо атрибутів походження і неминуче перебиває усякий доступ до них для тих, хто намагається потрапити у таке співтовариство. Через її етнічні атрибути на них лежить каїнова печать чужості». Німецька колективна пам'ять формувалася у руслі ідеології націонал-соціалізму і була расистськи етніфікованою. Коли виникла потреба осмислити злочини націонал-соціалістів, спрямовані проти євреїв, спочатку був обраний саморефлексивний дискурс порівняння. Досить було винести єврейську спільноту «за рамки» національного колективу, щоб

свідомість етнічних німців спрямувати етнічне русло: страхітливі злочини здавалися меншими, оскільки були спрямовані проти інших чи чужих. Так усталювалася схема порівняння націонал-соціалізму й сталінізму: злочини останнього кваліфікувалися як страшніші, бо спрямовувалися проти своїх громадян. Один дискурс спогадів формувався, отже, навколо поняття «нація», інший – навколо поняття «режим». І паралелі, і відмінності, вибудовані в такий спосіб, виявилися малопереконливими: «феноменологічна близькість двох режимів навряд чи може слугувати переконливим індикатором для їхнього ототожнення» [14, с. 89–91].

Прогресуюча політизація історичної свідомості відбувається повсюди в світі під впливом «глобальної турбулентності». Те, що сьогодні вкладається в поняття «історична політика», є своєрідною синтетично-іміджевою моделлю самозахисту, що містить у собі потужний заряд конфліктогенності й суттєво трансформує наукові дискурси. Польська дослідниця проблем пам'яті Е. Доманська доречно звертає увагу навіть на зовнішні ознаки політизації й ідеологізації наукової мови: «там, де донедавна послуговувалися властивим постструктуралістському підходові словом “дискурс”, почали з'являтися слова “політика” чи “ідеологія”. Отже, дискурс історії став історичною політикою, дискурс пам'яті – політикою пам'яті, дискурс ідентичності – політикою ідентичності тощо. Так само зазнали політизації ключові поняття тих дискурсів, як-от: травма, свідчення, провина, борг, вибачення» [цит. за 36, с. 40].

Гуманітарні студії стали радше формою політичної практики, ніж спрямованою на пізнання правди науковою рефлексією». Коли при цьому й сам суспільствознавець постає радше як заклопотаний боротьбою за справедливість інтелектуал, ніж як об'єктивний дослідник, пам'ять потрапляє до категорії «заангажованих» понять і має розглядатися більшою мірою як політична категорія, ніж як нейтральне дослідницьке знаряддя [38, с. 9–10].

Поставлені часописом «Україна модерна» як дискусійні питання: «У якому співвідношенні перебувають конструкція та реконструкція пам'яті? Чи

можуть науковці, перебуваючи осторонь, нейтрально описувати війну пам'ятей? Яка методологія доречна при аналізі «національної», «транснаціональної», «ненаціональної» пам'яті? Чи історія та пам'ять справді відіграють настільки важливу роль у сучасному соціальному просторі?» для української соціогуманітаристики подвійно важливі: не осмисливши належним чином власний історичний досвід і не виробивши чіткий модус і траєкторію руху у майбутнє, країна й досі борсається у суперечностях з приводу вибору геополітичних орієнтацій і змушена пристосовувати до них і власну політику пам'яті. При цьому політика виразно тіснить науку: попри безліч статей на теми пам'яті, фундаментальні розробки проблеми фактично відсутні [36, с. 41].

На думку Ю. Зерній, висловлену в ході згаданої дискусії, «конче потрібні наукові розвідки, які б «посадили» модерні теорії колективної пам'яті на український ґрунт. Інтелектуали мають бути гравцями на полі історичної пам'яті, впливовими модераторами дискурсу минулого. Потрібні свої П'єри Нора, які, слідом за великим французом, доведуть: Україна – це пам'ять» [38, с. 18–19].

З останнім твердженням можна, щоправда, погодитися лише частково, сприймаючи його як метафору. «Україна – це далеко не тільки і не стільки пам'ять, як, до речі, і Франція, інтелектуали якої сьогодні не схильні абсолютизувати зроблене на ниві “місць пам'яті”. Надмірне занурення у минуле й зациклення на ньому – різновид хвороби, яку іменують пасеїзмом. Проблема “звідки йдемо?” важлива для кожного соціуму, але стократ важливішою є проблема “куди прямуємо?”» [20, с. 111].

Оскільки ж, як справедливо зауважує Ю.Зерній, категорія історичної пам'яті належить до світу феноменів, не завжди підвладних раціональним поясненням в діапазоні звичних парадигм аксіоматики, об'єктивізації, верифікації тощо, тут потрібні нові підходи, включно із метаметадами постмодерності. Головний з-поміж них – інтерпретація інтерпретацій,

критичний погляд на зроблене й незроблене, замішаний на інтуїції й естетичному відчутті дослідника.

У цьому контексті важливо підкреслити, що історична пам'ять сучасної нації відрізняється від пам'яті етнічної. Державна політика щодо пам'яті має бути зосереджена на сприянні спільності та взаємодоповнюваності в інтерпретаціях минулого. Важливо знайти оптимальний баланс, який, не допускаючи розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, водночас допомагає уникнути її етнічної ексклюзивності. Цей баланс має сприяти розумінню національної історії як постійного процесу, що характеризується взаємодією та взаємним впливом різних культур. Такі події, як трагедія Бабиного Яру чи депортація кримських татар, мають слугувати «місцями пам'яті» для всіх українців, ставши невід'ємною частиною національного історичного наративу. Крім того, історична пам'ять не повинна бути статичною; вона не може служити просто архівом подій і фактів. На думку Ю. Зерній: «Щоб стати каркасом національної ідентичності й успішно виконувати мобілізаційну, легітимаційну, безпекову та інші функції, вона має постійно реконструюватися відповідно до викликів часу» [20, с. 115].

Отже, структурна неоднорідність українського соціуму, незбігання групових інтересів еліт, недосформованість національно-громадянської ідентичності стоять на заваді виробленню загальноприйнятних орієнтирів для толерантних рецепцій історичної пам'яті в контексті становлення національної культури пам'яті.

1.2. Простір історичної пам'яті як сфера метафоричного моделювання

Історична пам'ять є феноменом соціального інженірингу й повсякчас репрезентує царину метафоричного моделювання. «Моделювання соціальних відносин за допомогою розширення простору т.зв. концептуальних метафор

перетворилося на своєрідну інтелектуальну моду, до якої виявилися схильними мало не всі галузі соціогуманітарного знання» [54, с. 138].

Як правило, бурхлива метафоризація дискурсів є прикметною ознакою перехідних етапів в історії суспільної думки, коли недостатня глибина наукового осмислення того або іншого явища компенсується експресією, образністю, евфемістичними недомовками. Не випадково основи теорії метафори як складової частини «філософії риторики» закладалися А. Ричардсом у 1936 р., у часи передвоєнного ідеологічного сум'яття [46]. І якщо упродовж мало не всього ХХ ст. до метафоричних перенесень смислів у «суворих» історіографічних канонах існувало стримане, навіть упереджене ставлення, то наприкінці століття ситуація змінилася докорінно: метафори виявилися «затребуваними» у часи кризи традиційного історизму й натиску постмодернізму на історіографічний процес. Розмитість і неоднозначність метафор пішла їм на користь: метафоричні звороти почали використовувати як операціональні не лише у сфері науки, але і в політиці.

Метафоризація наукових дискурсів – явище поширене й продуктивне, а в процесі формування історичного мислення роль метафор взагалі неможливо переоцінити. Гра метафор звільняє дослідника від необхідності пояснювати, за Аристотелем, «приховану схожість несхожих речей», допомагає переводити складні й неусталені поняття у конкретніший, більш доступний реєстр. Історія без образів безбарвна й нецікава; ціннісно зафарбовані метафори не лише формують уявлення про світ, але й структурують соціальну уяву. Коли йдеться про владу й систему управління, добре працюють як механічні, так і органічні метафори («державна машина», «політичний організм»). Просторові метафори відкривають шлях до моделювання ієрархічних відносин панування/підкорення, аналізу відстаней між «своїм» і «чужим» [3, с. 15].

Механізми перенесення смислів – від засвоєних попереднім досвідом зразків до нових соціальних реалій – завжди таять у собі небезпеку примітивізації або й викривлень. Навіть безвідносно до суб'єктивних бажань

дискутанта неточна чи непрозора метафора здатна заводити на манівці упереджень, формувати у суспільній уяві спотворені образи подій і явищ. Коли ж ідеться про опозицію «ми – вони», схильність до метафорології майже автоматично призводить до сакралізації «свого» й відторгнення інакшості, стереотипізації на основі пошуку «історичних ворогів». За Є.Шейгал, саме опозиція «свої – чужі», трансформована у вигляді «друг – ворог», визначає специфіку політичного, так само як опозиція «добро – зло» є базовою для сфери морального, «чудове – бридке» для сфери естетичного, «рентабельне – нерентабельне» – для економічної сфери. Будь-які ціннісні протиставлення у політичному дискурсі є похідними від опозиції «друг – ворог» [55, с. 112–113].

Поява феноменів метафоричної чи метафористичної історії ускладнює процес аналізу відображення історичної семантики в поширених на масовому рівні уявленнях про минуле. «В інтелектуальних побудовах історична пам'ять досить часто є термінологічним синонімом таких понять, як «історична свідомість», «історична культура», «історичне мислення», «національна пам'ять», «колективна покоління» тощо.

Сила метафори вбачається в ефекті балансування між сказаним і несказаним, визначеністю і невизначеністю, у певній умовності і водночас прагматичній значущості метафоричної концептуалізації. В основі метафори – не об'єктивно існуючі категорії, а концепти, що сформувалися у свідомості і відображають здебільшого побутові уявлення людини про світ. П. Рікеру вдалося зримо простежити вже в аристотелівській традиції здатність метафори «позначати речі у дії» шляхом створення мімезису, імітацій, репрезентацій – і в такий спосіб перекидати місток між наочністю дискурсу та діями людини. А в «дивних метафорах» Августина він побачив не лише спроможність «виклику чуда спогаду», але й вміння пов'язати аналіз пам'яті з вивченням часу [44, с. 137–138].

Кожна окрема метафора – індивідуальний витвір, але на основі сукупності метафор фахівці вибудовують метафоричні моделі – своєрідні

типові схеми, що відбивають специфіку ментальності тієї чи іншої спільноти, з одного боку, і конкретної ситуації – з другого. Саме у цій здатності схоплювати сутнісне за допомогою образів речей і явищ – смисл і принадність метафоричного моделювання.

Метафоричні моделі існують у вигляді своєрідних типових схем, які відбивають водночас і специфіку ментальності певного територіального соціуму, і відповідні політичні установки. Фахівці-когнітивісти розрізняють у політичній метафориці статичні, усталені метафори (М. Блек називає їх субститутами) і динамічні, «свіжі» метафори (рецептні, за Б. Тошовичем) [47, с. 142–143].

Каталог образів (які, до речі, легко стають основою регіональної та соціокультурних ідентичностей) вибудовується елітами, і залежно від того, «згори» (з центру) чи «знизу» формується відповідна модель, у ній з'являється присмак вищості або, навпаки, ущемленості. Метафори, отже, разом із міфами, ритуалами, культами формують калейдоскоп символів – умовних, «нерозгорнутих» знаків, що допомагають структурувати картину світу. Окрім метафор і ритуалів у поле зору тут потрапляють слогани, кліпи, фрейми тощо, але головним об'єктом дослідження виступають міфи й засоби маніпулювання свідомістю. Вимальовуються вже й обриси нового напрямку у конфліктології: семіотичної конфліктології, яка має зосередитися на дослідженні впливу знаків і символів на сферу суспільної свідомості [34, с. 46].

Популярність метафор в історичному мисленні пояснюється доволі просто. Шлях до розуму й серця читача вбачається в образності, несподіваності розглядуваних ситуацій, інколи навіть епатажному звертанні до «невиграшних» з точки зору «здорового глузду» сюжетів. Але тут є відчутні небезпеки, на які, до речі, звертав увагу відомий український мовознавець А. Потебня. Як тільки метафоричний образ починає жити власним життям у науковому просторі, різниця між ним і міфом стирається.

Великої небезпеки у цьому мовознавець, однак, не бачив, оскільки міф – не «хвороба», а нормальний стан мови [42, с. 250–256].

На думку Л. Нагорної, на жаль, у сучасному просторі української історичної пам'яті дискурси радше нагадують «гру без правил»; конкуренція дискурсів, які умовно можна назвати «інноваційними» й «традиційними», ведеться в руслі подвійних стандартів, на основі розмежування «свого» й «чужого». Демонстрації розкнутості й компетентності, як правило, ледь маскують політичну й ідеологічну заангажованість, а новий історіографічний канон допускає сміливе перетворення метафор на операціональні категорії. Так сталося, приміром, із операціоналізацією концепту «національне відродження», який Г. Касьянов вважає «класичним прикладом інсталяції метафори у наукову мову». Будучи продуктом «національного проекту» ХІХ ст., метафора «національне відродження» містила апеляцію до ренесансної традиції, надто слабо простежуваної в українському культурному просторі. Як фігура образного мовлення вона, безумовно, мала право на існування, але в ролі пояснювального концепту за умов кінця ХХ століття була придатна хіба що для обґрунтування далеко не безсуперечної ідеї континуїтету – безупинного простування людських спільнот шляхом прогресу. Утім, за Г. Касьяновим, метафора національного відродження «абсолютно безболісно» була включена в систему наукових досліджень і в практику викладання, ставши частиною офіційного, значною мірою умоглядного, легітимаційного канону [53, с. 306].

Л. Нагорна наводить показовий приклад – тріумфальне впровадження в науковий дискурс метафори «Україна – колонія Російської імперії та СРСР». Коли не зовсім вдалий метафоричний конструкт перетворюється на пояснювальну схему, а в цю останню уводиться сім століть історії України, історизм виразно поступається місцем міфотворенню. Такі підміни (а їх у вітчизняних конструкціях колективної пам'яті є чимало) розпізнаються не так вже й легко. Адже історична реальність у давно минулих часах – феномен значною мірою уявлений і постійно «вислизаючий» з-під пера дослідника.

Верифікація, якщо вона у цьому процесі взагалі можлива, відбувається у зіставленні не з реальністю як такою, а лише із тим її образом, який створений попередниками й сучасниками [36, с. 57].

Таким чином історична пам'ять не стільки «виявляються», скільки «конструюється». Тому, вважаємо, соціально інженеринговий підхід є найбільш перспективним із точки зору дослідження глибини й орієнтаційних векторів історичної пам'яті, з точки зору моделювання її метафоричних образів включених у дискурси й наративи.

РОЗДІЛ 2

ТОВАРИСТВО «МЕМОРІАЛ» ЯК СКЛАДНИК ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

2.1. Товариство «Меморіал»: програмно-ідеологічні орієнтири

4 березня 1989 р. у Києві, у Республіканському будинку кіно відбулася Всеукраїнська установча конференція добровільного історико-просвітнього товариства «Меморіал». Взяли у ній участь представники із 70 міст і багатьох сіл України, де вже були створені й діяли місцеві товариства. Усього – близько 500 осіб. Серед делегатів були також представники Української Гельсінської Спілки, Українських православної та католицької церков, Товариства українців-москвичів «Славутич». Фундаторами Товариства стали ініціативна група «неформалів» та громадськості, Спілка кінематографістів УРСР, Спілка письменників України, Фонд культури УРСР, Спілка художників УРСР, Спілка композиторів України, Спілка театральних діячів, ір'ятекторів, Інститут літератури АН УРСР, Інститут історії АН УРСР та інші організації.

Установчу конференцію Товариства «Меморіал» відкрив поет Б. Олійник, голова Фонду культури. Серед іншого він виголосив, що «в ім'я майбутнього нашого і дітей наших зробимо все, щоб перебудова відбулася, щоб наша Батьківщина була не тільки матеріально й духово багатою, а й правовою державою, у котрій кожен чесний трудівник був би гарантований від насильства, сваволі, беззаконня і влади бюрократів. Пам'ять Мільйонів жертв сталінізму і тих, хто сконали від голоду внаслідок “розкуркулення” мільйонів селянських сімей, пам'ять загиблих від тортур у катівнях НКВС, пам'ять наших співвітчизників, замучених у таборах, – кличе нас до праці, до дії, до осмислення всього, що відбулося» [24, с. 379].

У дискусії над статутом Товариства «Меморіал» деякі делегати наголошували, що характер репресій на Україні за часів Й. Сталіна мав не тільки класовий, а й часто суто національним характер. З огляду на це статут українського «Меморіалу» повинен був зафіксувати цей елемент і тим самим мав відрізнитися від статуту загальносоюзного «Меморіалу». Харківська делегація підтримувала відверто централістичні позиції, вважаючи, що український «Меморіал» мав бути тільки складовою загальносоюзного. Головою Харківського обласного відділення Всесоюзного товариства «Меморіал» був Х. Раковський, онук голови Раднаркому України Х. Раковського, викладач у військовому училищі в Харкові.

Інші делегати виступали за окремішність українського «Меморіалу» від всесоюзного, з яким перший повинен був лише співпрацювати. У дискусії про національну «специфіку» репресій на Україні були також вимоги реабілітувати український резистанс під час і після Другої світової війни. Зокрема, делегат із Черкас порушив питання про Українську Повстанську армію (УПА). Він доводив, що багато учасників УПА брали участь у боротьбі проти радянської влади не лише з ідеологічних, політичних, а й особистих мотивів. Як приклад, він описав випадок в одному селі на Львівщині: за підозріння мешканців села у співпраці з «бандерівцями» за одну ніч депортовано село, і лише одній жінці вдалося втекти з дитиною, яка згодом загинула, таким чином, як наголошував делегат – формувалася народна думка, яка штовхала населення на боротьбу.

Один із представників національно-демократичного руху декларував, що виникнення «Меморіалу» на Україні було знаменною подією в житті українського народу, бо те Товариство стало ще однією оазою демократії на нашій Батьківщині. Про це свідчили й схвалені Установчою конференцією резолюції, що їх одноставно прийнято, практичними орієнтирами діяльності Товариства, що змістом виходили далеко за межі первісного задуму ініціаторів цієї справи, безпосередньою метою яких було увіковічення пам'яті жертв сталінських репресій. Це сталося в основному завдяки представникам

Української Гельсінської Спілки і Національно-демократичної ліги та Українського культурологічного клубу та інших «неформальних» об'єднань. Зміст резолюцій засвідчував програмні, ідеологічні, політичні орієнтири аналізованого товариства.

У третьому пункті резолюцій Конференція зверталася до республіканських партійних і радянських установ, до прокуратури Української РСР, Комітету держбезпеки, Міністерства внутрішніх справ УРСР із проханням надати місцевим осередкам Товариства «Меморіал» потрібну допомогу в їхній діяльності. Конференція висловила сподівання налагодити взаємини тривалої співпраці з «неформальними» організаціями та представниками різних віросповідань.

У четвертому пункті Конференція заявляла про свою підтримку Народному Рухові України за перебудову та його програмі. Вона рішуче засудила кампанію дискредитації ініціаторів Руху, яку проводили республіканські засоби масової інформації, а також уповноважила Товариство «Меморіал» співпрацювати з Народним Рухом України, що підкреслювало принциповість «політичного курсу».

У п'ятому пункті Конференція вважала за потрібне ліквідувати топоніми з прізвищами людей, які зганьбили себе своє причетністю до масових репресій, і поновити історичні назви.

У шостому пункті йшлося про моральне оздоровлення суспільства і гарантію незворотності репресивної практики, для чого варто було розпочати розслідування дій учасників масових репресій на Україні від двадцятих до вісімдесятих років включно. Результати розслідувань мають оприлюднити республіканські засоби інформації, називаючи поіменно злочинців.

У сьомому пункті Конференція закликала сприяти розслідуванню участі співробітників державних установ у репресіях часів «брежнєвщини» і на випадок потреби домагатись судового розгляду їхніх справ.

У подальших резолюціях Конференція вважала необхідним розкрити

архіви НКВС, Міністерства держбезпеки, КГБ, в яких зберігаються документи двадцяти-тридцятирічної давності, у зв'язку з чим Конференція пропонувала внести клопотання до Верховної Ради СРСР нового складу до схвалення закон у справі державної таємниці. Закон мав би передбачити термін зняття грифу секретності, враховуючи міжнародну практику в даній галузі.

У десятому пункті була вимога скасувати вироки, винесені особам, котрих засудили у післясталінський період за власні переконання та погляди, а також реабілітувати їх та надати матеріальне відшкодування. Конференція вимагала негайного звільнення політв'язнів – С. Бабича, В. Баранова, П. Кампова, Б. Климчака, П. Саранчука та ін.

У трьох останніх пунктах Установча конференція запропонувала встановити День національної жалоби, повернути skonфісковане майно жертв політичних репресій їхнім родинам і за певних умов Фондові Товариства «Меморіал», владнавши взаємини з Всесоюзним Товариством «Меморіал».

Останнє питання вирішене в той спосіб, що Українське республіканське Товариство «Меморіал» входить на федеративних засадах, як окрема організація, до Всесоюзного добровільного історико-просвітницького товариства «Меморіал».

На конференції були також присутні американські і французькі дипломати як обсерватори.

Наступного дня, у неділю 5 березня 1989 р., у Києві відбувся багатотисячний мітинг (за деякими даними понад 5 тисяч людей), присвячений жертвам репресій, під гаслом «Ніхто не забутий, ніщо не забуте!», який повною мірою підтримав резолюції Конференції. Як писала К. Зеленська: «Учасники мітингу висловили побажання і впевненість, що український «Меморіал» зробить вагомий внесок у боротьбу за соціальне й духовне оновлення, за національну справедливість, остаточне позбавлення країни від жахів сталінізму, допоможе процесу вироблення нової політичної

культури» [цит. за 24, с. 383].

Від самого початку були дуже активними у своїй діяльності Київська і Львівська регіональні організації «Меморіалу». Установче засідання Товариства «Меморіал» у Києві відбулося 6 грудня 1988 р. у Будинку кіно. Фундаторами Товариства в Києві відразу стали Спілка кіноматофістів, Спілка письменників України і Товариство «Мистецтво». Знаково, що на зборах «Меморіалу» прочитано лист до академіка Д. Сахарова з рекомендацією зарахувати представником від українського «Меморіалу» у московському комітеті «Меморіалу» театрального режисера Л. Танюка, із зазначенням, що він учасник демократичного руху в Україні ще з 1960-их років, а останнім часом став жертвою консерваторів, які перешкоджають перебудові в Україні. Л. Танюк очолив організаційний комітет у справі підготовки мітингу, який планували провести 24-го грудня 1988 р. у Києві біля Республіканського стадіону о 2-ій годині. Із Української Гельсінкської Спілки до цього комітету увійшов О. Шевченко. Мітинг проходив під гаслом: «Ніхто не забутий, ніщо не забуте».

Як зазначає А. Камінський, зборами у Будинку кіно керували у вівторок 6-го грудня представники кіноматографістів: М. Кузнецов та Г. Михайлюк, останній був жертвою гітлерівських та сталінських концтаборів, бо коли його збільш радянська армія 1945 р. з німецького концтабору, його посади енкаведисти в сталінській, звідки він вийшов щойно за Хрущова. У вівторок на цих зборах були заслухані також живі свідки, які жили в с. Биківня біля Дарницького лісу, які розповіли про те, що почавши з 1936-го по 1941-ий рік щоночі зведено було ваговозами, вкритими брезентами, до відгородженого високим зеленим парканом ареалу завбільшки з 4–5 га, трупи. Приїжджало по 5 вантажних автомашин, а то й більше. Нині там стоїть кам'яна плита, на якій написано, що поховано там радянських воїнів та радянських партизан, яких нібито вбили фашисти [24, с. 384].

Це й був початок кампанії в справі Биківні, яка закінчила визнанням з боку влади, що в даному випадку йшлося про жертви не гітлерівського, а

НКВД-івського терору.

Львівська регіональна історично-просвітницька організація «Меморіал» оформилася остаточно на установчій конференції у Львові 27 травня 1989 р., хоч вже перед тим її роль виконували різні неформальні об'єднання, такі як, наприклад, історична секція Товариства «Лев», Українська Гельсінкська Спілка та ін

У конференції, яка відбувалася у Палаці культури ім. Кузнецова, взяли участь близько тисячі делегатів та гостей Київської, Чернігівської, Волинської, Тернопільської, Івано-Франківської, Одеської й Черкаської областей. У фойє палацу було побудовано стенди з промовистою прагматичною інформацією, зокрема, з фотодокументами про репресії на Західній Україні від кінця тридцятих років до вісімдесятих років, вивішено фотознімки політичних в'язнів, фотокопії вироків, посвідки смерть тих, хто загинув у таборах примусової праці. Влаштовано було виставку картин художників О. Заливахи, який став однією із численних жертв репресій у шістдесяті роки, і Я. Мацилюха.

Згідно з розповіддю В. Барладяну про перебіг Львівської регіональної установчої конференції Товариства «Меморіал», надзвичайно промовистим був виступ директора Львівського історичного музею Б. Чайківського, котрий закликав засудити саму ідеологію, що призвела до репресій. За словами А. Камінського, Б. Чайківський запропонував переключити шосту роту особливого призначення для придушування демонстрацій і мітингів на виловлювання кримінальних злочинців. Зі свого боку, поет М. Петренко розповів про те, як працівники Комітету державної безпеки намагалися завербувати його в донощики на письменників. Тож, М. Петренко вніс пропозицію, аби КДБ самоліквідувався» [24, с. 385].

Складовою націотворчої програми був виступ голови Виконавчого Комітету Української Гельсінкської Спілки (УГС), юриста Л. Лук'яненка. Довголітній політичний в'язень підкреслив, зокрема, що справжнім гарантом демократії в СРСР може бути лише багатопартійна система, а також не

фіктивний, а реальний суверенітет усіх республік.

Інший колишній політичний в'язень, редактор позацензурного журналу «Євшан-зілля», поетеса І. Стасів-Калинець розкритикувала суддів і прокурорів, за санкцією яких ув'язнюють українських католицьких священиків тільки за те, що вони моляться згідно зі своїм українським обрядом.

Керівник прес-служби Львівського філіалу УГС Б. Горинь прочитав протоколи обшуків, учинених у шістдесяті-вісімдесяті роки, які свідчать про те, що КДБ вилучав навіть книги, які не лише видано в СРСР, а й жодного відношення не мали до поняття так званої «антирадянщини». Це, наприклад, письменницькі твори І. Франка, історичні праці академіка Б. Крип'якевича тощо. Цей факт підкреслює важливу роль друкованого слова в конструюванні та ретрансляції українського національного нарративу, націоналістичних дискурсів, його статус як важливого об'єднуючого чинника у створенні колективної пам'яті.

Колішній політичний в'язень, головний редактор незалежного журналу «Кафедра», поет М. Осадчий зупинився, зокрема, на темних махінаціях прибічників партійного тоталітаризму, для яких поняття «антирадянщина» було лише приводом для неподільної влади.

Як згадує А. Камінський, пророчі слова в статті М. Косіва в третьому номері «Жовтня» 1989 р. гостро знижено риторично м'яким, невластиво лагідним почуттям гніву: „Що б то, мовляв, він (тобто Шевченко) написав на цю тему через вісімдесят літ у 37-му році? Чи, може, й не написав би, не дали б? Трагедія нашого народу ще й у тому, що навіть і про свої історичні трагедії ми або не пам'ятаємо, або не пишемо про них!» Не дали б! Та коли й в кого Шевченко питався, що і як йому писати? Навіть ставити такі питання – принизливо для музи Шевченка. Або, приміром, що означає згадка про тридцять сьомий рік? Адже він, 37-ий рік, був порівняно лагіднішим за останні 70 років буття українського народу. Тоді вже народу як такого вбивали значно менше. Тоді вже самознищувалася партійно-радянська

каральна бюрократична верхівка. (Якби вона ще більше себе винищила у 37-му році, може навіть кращою була б доля нашого народу.) Незліченно більше в історії України, передусім винищення національно-свідомої людності, було в роках 1918–1922, 1929–1934, 1940–1941, 1941–1945, 1945–1950. Від жахіття цих трагедій там не те, щоб налякався, а від ляку вдруге помер. Бо ж російський царат за двісті шістдесят років після гетьманського управління Україною не зруйнував духовно й фізично нашого народу аж так, як виконали це за десятки царів лише два новітні царі: Сталін і Брежнєв протягом 49 років свого садистичного нищення умів, сердець, і навіть-трупів нашого народу. Отож не слід даремно, вочевидь, повторювати наші національні трагедії, аби не підмінювати безпам'ятства надто лагідною, аж до всепробачення, легковажною пам'яттю, котра заколисує до дрімоти, а не пробуджує до ненависті, не повторювати все, а тільки докопуватися до суті, обсягу і розмаху причин і наслідків наших національних трагедій, створювати таку картину останнього дня Помпеї, від якої холонуло б у жилах і яка кликала б до помсти» [24, с. 386].

У цьому саме М. Осадчий вбачав головне призначення «Меморіалу». Отже, його завдання є не стільки спорудження монументів жертвам, хоча і в цьому є конечна потреба, скільки розкриття й осмислення тієї суспільно-соціальної й філософської суті псевдонаукової, життєвозлочинної теорії, на котру опиралися Й. Сталін – М. Брежнєв: найстисліші терміни добігали заповітного для всіх народів фінішу – знищення підкорених народів. І не випадково їхній «приціл» був спрямований передусім на Україну, оскільки це ж «найбільш ласий і найотруйніший кусень сала». Саме тому, за підрахунками А. Камінського, у всіх таборах, де М. Осадчий відбував «брежнєвське покарання» менше 60 відсотків зеків-українців не було [27, с. 387].

«Основною, засадничою тенденцією «Меморіалу» проголошували достовірність, що, хоча партія й проголосила перебудову, реформу політичної системи, але це проголошення прозвучало лише відголоском

ревеша волаючих живих і мертвих голосів мільйонів українців, жертв Сталіна-Брежнєва» [24, с. 387].

Другим покликанням «Меморіалу» М. Осадчий вважав не просто висвітлення фактів та наукові й творчі узагальнення ясновидно передбаченого І. Франком ще на зорі століття «сталінізму-брежнєвізму» як державної форми адміністративно-каральної системи. Щоправда, як пише А. Камінський, у І. Франка не могло бути терміна «сталінізм-брежнєвізм». У нього було поняття «Енгельсова держава». Тож, завданням Товариства є не просто виявлення фактів і злочинів, а притягнення до відповідальності всіх причетних до цього кошмарного кровопролиття, до цієї реальної громадянської війни в Україні від 1918 до 1985 років; і не просто виявлення і публіцистичне пресо-радіотелевізійне оприлюднення імен і фактів. Адже, «що скаже ім'я сталінського майора і брежнєвського полковника, а передбудовчого професора й письменника – Гальського, цього злодійського демона українського народу. Треба вимагати публічного суду над тисячами й активно діючими (бандюгами) Гальськими (аби у поколіннях його крові тремтілося від садизму пращура). Оприлюднення імен і фактів злочинів доби Сталіна-Брежнєва – м'яке, але поки що прийнятне для таких карателів, як професори-доценти типу Дорошенка, Матвійчука, Нечиталюка, Грицютенка, поета Книша ... їм ність числа. Осадчий назвав імена лише причетних до своєї покараної долі» [24, с. 388].

А. Камінський підкреслює, що «Меморіал» повинен ставити питання про їхнє звільнення з посад за злочини перед українським народом, вимагати дискваліфікації й позбавлення наукових й полковницьких санів, створити таку суспільну атмосферу, в якій земля горіла б під ногами кожного вбивці й катюги. Водночас «Меморіал» має обміркувати й форми допомоги в підготовці наукових колон із поколінь нового часу, поколінь доби перебудови, бо марна справа віддати цю справу в руки вчорашніх професорів-карателів, тим, хто протягом десятиліть вливав у душі студентів смертоносні догми й цикуту сталінізму-брежнєвізму. Водночас треба негайно

поставити питання про повернення до вишів й наукових закладів, звільнених у добу «суспільного жабування» студентів і науковців лише за те, що вони народилися в Сибіру та Казахстані, де безвинно каралися їхні батьки за любов до України. «Моторошні часи брежнєвського духовного геноциду, коли місце народження українця, коли українець уже в ембріоні був затаврований білою позначкою політичної дискримінації та недовір'я або довічних покарань» [24, с. 389].

А. Доценко зауважив на таких тезах М. Осадчого на Установчих зборах Львівського філіалу Товариства «Меморіал»: «Якщо наш “Меморіал” не підійметься до висот вирішення глобальних проблем нашого суспільного буття, якщо не займеться корінними питаннями його перебудови та реформи, а опуститься до голої статистики, де кого вбили чи покарали, то, по-перше, не вистачить паперу, а по-друге, нуль ціна йому тоді в базарний день. Він з дрімучої дрімоти швидко впаде в летаргійну сплячку, як народна ініціатива» [цит. за 24, с. 389]. Про Сталіна і Брежнєва, дещо перефразовуючи Т. Шевченка, він сказав: «Це той Перший, що розпинав нашу Україну, а другий доконав вдову сиротину. Сумом і найглибшою печаллю порадіймо сьогодні, що Сталін-Брежнєв та їхні холуї – полковники – професори Нільські ще до кінця не доконали таки нашої України. Втішним свідченням цього є створення «Меморіалу» нашої святої пам'яті, нашої живої перспективи дій» [цит. за 24, с. 389].

На Львівській Установчій конференції Товариства «Меморіал» виступило близько тридцятьох осіб, усі промови яких об'єднує спільна ідея: засудження політичних репресій.

Варто зазначити, що фундаторами Львівської регіональної організації «Меморіал» стали ініціативна група громадян, в якій були представники УГС й інших неформалів, Західний науковий центр АН УРСР, Інститут суспільних наук АН УРСР, журнал «Жовтень», Львівське відділення Спілки письменників України, ВО (виробниче об'єднання) «Електрон», ВО «Кінескоп», обласна газета «Ленінська молодь». До її складу увійшли відомі

правозахисники В. Чорновіл, І. Калинець, М. Осадчий, С. Шабатура.

Установча конференція схвалила резолюцію із 18 пунктів [Резолюція Установчої конференції Львівської регіональної історико-просвітницької організації «Меморіал» // Поступ. – № 6. – 1989. – липень.], в якій зазначено такі державотворчі ідеї, які, разом із тим, є конструкторами та ретрансляторами історичного наративу:

1. Конференція проголошує створення Львівської регіональної історико-просвітницької організації «Меморіал», затверджує її Статут, склад обраних керівних органів і органів друку.

2. Схвалює резолюції установчих конференцій Всесоюзного і Українського добровільних історико-просвітницьких товариств «Меморіал».

3. Підтримує політику КПРС, спрямовану на демократизацію всіх сфер суспільного життя, перетворення Союзу РСР на правову державу, в якій повністю виключена можливість репресивної практики щодо громадян за політичними і релігійними мотивами.

4. Вважає головним завданням «Меморіалу» відновлення правди щодо історії України, її національної символіки, ролі й місця державних діячів, політичних і громадських організацій та установ у національному будівництві; викриття репресивних методів авторитаризму, спрямованих на знищення української нації, її мови і державності, історичних пам'ятних місць, матеріальної і духовної спадщини українського народу.

5. Вимагає викриття всіх злочинів сталінізму і неосталінізму, здійснених на Україні в період 20–80 років, таких, як організація сфабрикованих політичних процесів, масова депортація населення, знищення в'язнів у тюрмах і на засланні; виступає за встановлення історичної справедливості в оцінці політичних, громадських і військових організацій (ЗУНР, УГА, ЧУГА), поіменну реабілітацію невинно репресованих членів КПЗУ, діячів науки, культури, освіти, релігії; визнає загальнонаціональним надбанням культурно-науковий доробок українців у діаспорі.

6. Розцінює злочини сталінізму як злочини проти людства, на які не

поширюється термін давності; вимагає назвати поіменно всіх катів, що чинили масові злочини на території України в часи сталінізму і неосталінізму.

7. Звертається до партійних і державних органів, суду і прокуратури за допомогою у виявленні жертв репресій, місць масових захоронень, знищених пам'яток культури і науки, просить їх сприяти об'єктивному громадському розслідуванню.

8. Вважає, що в дусі нового політичного мислення необхідно переглянути офіційні оцінки ряду важливих подій національної історії Західної України в дорядянський період; виступає за відновлення меморіального комплексу стрільців УГА, ЧУГА, полеглих у боротьбі за національне визволення краю, за реставрацію національних пам'яток, знищених в період 30–80 рр., за створення на території регіону Першого меморіального комплексу жертв репресій, встановлення пам'ятних знаків на будинках і в місцях захоронень.

9. Висловлюється за необхідність видання нових підручників з історії України, широкого вивчення її в початковій, середній та вищій школах, за відновлення історичних назв міст і сіл, вулиць та площ України, державного захисту та реставрацію всіх пам'яток матеріальної та духовної культури українського народу.

10. Вважає недопустимим подальше використання на території України топонімів із прізвищами людей, які зганьбили себе причетністю до масових репресій.

11. Висловлюється за перегляд матеріалів, що привели до прийняття Постанови ЦК КПУ від 07.12. 1971 р. «Про політичну роботу серед населення Львівської області»; приєднується до пропозицій скасування Указу про заборону мітингів і Указу від 08.04.1989 р.

12. Звертається до уряду Радянської України, ЦК Компартії України з проханням про видання окремими брошурами всіх міжнародних документів, схвалених Союзом РСР, про права людини, зокрема Загальної Декларації прав

людини, Заключного акту Хельсінкської наради, Пактів ООН про громадсько-політичні та соціально-економічні права та інших.

13. Вимагає скасування всіх вироків щодо осіб, невинно засуджених за переконання в 60–70 роках, або переслідуваних і гнаних у цей період, повної їх реабілітації, морального і матеріального відшкодування, встановлення пам'ятників на могилах загиблих у цей час.

14. Поручує питання про узаконення видання альманаху «Євшан-зілля», який постійно піднімає споріднені з «Меморіалом» питання відновлення історичної пам'яті, повернення духовних, культурно-історичних надбань народу.

15. Підтримує рішення Верховних органів державної влади Естонської та Литовської РСР про визнання договору Молотова–Ріббентрона від 29.08.1939 р. неправомірним з точки зору міжнародного права. Дійсною правовою підставою возз'єднання українських земель в єдиній державі повинно бути право корінного населення на самовизначення, що було фактично реалізоване 22 січня 1919 року.

16. Засуджує акти порушення соціалістичної законності радянськими органами м. Львова, які були вчинені щодо учасників мітингу 12 березня 1989 р., а також щодо окремих осіб учасників передвиборних мітингів до Верховної Ради СРСР і вимагає притягнення до відповідальності винних у цьому осіб.

17. Засуджує використання військових підрозділів та застосування отруйних газів для розгону мирного населення в Тбілісі 9 квітня 1989 р., кваліфікує цей брутальний акт як прояв сталінських методів розв'язання складних проблем міжнаціональних відносин у сучасних умовах.

18. Просить Львівський міський виконавчий комітет народних депутатів виділити приміщення для Львівської регіональної історико-просвітницької організації «Меморіал» з метою створення умов для її роботи.

У Статуті Львівської регіональної організації «Меморіал», у «Загальних положеннях» мовилось про те, що «1.2. Організація “Меморіал” ставить собі за мету повну і остаточну ліквідацію сталінізму та неосталінізму в усіх сферах суспільного життя, створення дійових гарантій невідворотності процесу демократизації, відродження і утвердження гуманізму» [цит. за 27, с.

389–391].

А у пункті 1.7., що «Львівська регіональна історико-просвітницька організація “Меморіал” для розв’язання своїх завдань співпрацює з державними, громадськими, релігійними організаціями і демократичними рухами УРСР та за її межами, зарубіжними міжнародними товариствами і фондами, мета і діяльність яких не суперечать намірам і принципам Львівської регіональної організації “Меморіал”. Організації, що бажають співпрацювати з Львівською організацією “Меморіал”, можуть стати її членами як члени-фундатори» [цит. за 24, с. 391].

Такий програмно-ідейний маніфест засвідчував активізацію формування української тожсамості, що претендував на механізм національної ідентичності, збереження (відтворення) історичної пам’яті, знаком національного існування українства, чинником реалізації державницьких інтенцій.

У «Завданнях і формах діяльності» йшла мова про те, що Львівська організація «Меморіал» буде:

б) домагатися повної, гласної реабілітації жертв репресій усіх періодів функціонування адміністративно-командної системи; надавати допомогу їм та їхніх сім'ям; сприяти створенню асоціацій у державних та громадських організаціях для всебічного захисту законних інтересів репресованих; домагатися відшкодування заподіяного репресованим збитку й надання їм необхідних соціальних благ; сприяти прискоренню перегляду справ незаконно репресованих як з політичних, так і релігійних мотивів;

в) відроджувати духовну культуру українського народу та всіх національних меншостей, що проживають на території України, а таких українців, що мешкають поза територією УРСР; поборювати руйнівний вплив сталінізму на культуру; сприяти науково-дослідницькій роботі, скерованій на розкриття ідеології і практики сталінізму; науково викривати фальсифікації ленінських основ побудови соціалізму; формувати історичну свідомість народу;

г) сприяти повній ліквідації так званих «білих плям», що виникли внаслідок масового голоду на Україні у 1932–1933 роках та масової депортації з України у довоєнний і післявоєнний періоди, внаслідок фізичного нищення населення України, діячів української культури, національної інтелігенції; домагатися повної реабілітації національної історії, прогресивних суспільних рухів та громадських організацій Західної України;

д) створити у Львові на кошти фонду «Меморіал» Меморіальний комплекс, до якого ввійде пам'ятник жертвам сталінізму і науково-інформаційний просвітницький центр із загальнодоступним архівом, картотекою, музеєм і бібліотекою; створити у містах і селах Львівської області меморіальні комплекси та просвітницькі центри з пам'ятниками Скорботи; клопотатися про перегляд назв вулиць, названих іменами скомпрометованих політичних постатей;

е) утверджувати історичну правду про злочини сталінізму, про небажані, терористичні методи керування державою; вивчати причини й наслідки державного терору; сприяти кваліфікації злочинів сталінізму як злочинів проти людства; тісно співробітничати з Комісією Політбюро ЦК КПУ з метою додаткового вивчення матеріалів, пов'язаних із репресіями, що мали місце у період 1930–40-х і на початку 50-х років;

ж) брати активну участь у демократичних перетвореннях суспільного ладу, створенні правової держави; виховувати громадянську, політичну та правову свідомість громадян, боротися проти актів беззаконня, свавілля, порушення прав людини як рецидивів сталінізму, публічно засуджувати ці явища за допомогою засобів масової інформації, мітингів та інших демократично-правових механізмів волевиявлення громадян;

з) брати активну участь в екологічному русі, підтримувати виступи громадськості проти злочинної, антигуманної діяльності Міністерства атомної енергетики та інших міністерств, які всупереч волі народу України, діють на шкоду йому і його землі [цит. за 24, с. 392].

Щодо форм діяльності, то у пункті 2.2 було сказано, що серед іншого Організація

„б) тісно співпрацює з комісіями при Радах народних депутатів, створеними для відставання прав та інтересів реабілітованих, для спорудження пам'ятників жертвам репресій та утримання в належному стані місць їхнього поховання, а також з іншими державними і громадськими комісіями такого ж напрямку діяльності, насамперед, з Товариством охорони пам'яток історії і культури;

в) збирає, обробляє, зберігає та популяризує інформацію, а також матеріальні реліквії й цінності, пов'язані з фактами й обставинами репресій;

г) сприяє відкриттю широкого доступу до джерел інформації (архівів, бібліотек, музейних фондів тощо), публікує книги, документи, матеріали; оголошує конкурси, проводить лекції, концерти, диспути, виставки, вечори та інші масові заходи;

д) видає інформаційний бюлетень про свою діяльність» [цит. за 24, с. 393].

Отже, Товариство «Меморіал» задля досягнення основної мети – збереження історичної пам'яті, відновлення національного самоусвідомлення від самого початку своєї діяльності ставило як завдання використання й медійної стратегії, створення інформаційно-комунікаційного простору, який би «працював» на відтворення процесів дослідження правдивої історії України.

А деконструкція соціальної пам'яті, поява її «викривленого» варіанту пов'язана і залежить від інститутів політичної влади [27, с. 12]. Інституційний «тероризм» політики ХХ–ХХІ ст. дає чимало прикладів політичного переписування історії, демонструє різноманітний рівень історичної фальсифікації. А, отже, залишається актуальним соціально-філософський, інформаційно-комунікаційний дискурс соціальної пам'яті, в якому вона виступає не тільки академічною проблемою, а залишається нагальною проблемою суспільного життя.

2.2. Ставлення влади до «неформалів» у рамках діяльності Товариства «Меморіал»

З моменту створення Товариства «Меморіал» – складника політичної історії української нації – його діяльність не могла не викликати певну реакцію з боку

владних структур. Деконструкція міфів, створених предстаниками влади, продукування власних етноконсолідуючих практик, осмислення історичного досвіду, підґрунтя для відродження та становлення колективної національної пам'яті українців – основа для концептуальної української орієнтації.

У травні 1989 року понад 50 тисяч львів'ян зібралося на майдані біля стадіону «Дружба» на мітинг у зв'язку зі створенням Львівського регіонального товариства «Меморіал». «Над учасниками мітингу майоріли десятки жовто-блакитних, національних, українських прапорів і один національний прапор Грузії з чорною, жалобною нашивкою. Мітинг розпочав відомий у Львові хор хлопчиків під керівництвом диригента Кекала. Хор виконав твори видатних українських композиторів – Веделя, Бортнянського, Березовського» [цит. за 24, с. 393]. Керівництво «Меморіалу» звернулося до Російської Православної Церкви з проханням відслужити жалобний молебен, але православне духівництво не відгукнулося на цей заклик, і молебен відправили два українські католицькі священники. На мітингу виступили понад 20 осіб. Це колишні репресовані, діти репресованих, а також представники громадськості Львова, Києва та інших міст України. Поет Роман Лубківський закликав присутніх підтримати Народний рух України за перебудову і домагатися вільної, суверенної Української Соціалістичної Республіки.

Як зазначає А. Камінський, так, як у випадку Народного руху України за перебудову, офіційні чинники критично поставилися до участі активістів Української Гельсінської Спілки та інших «неформалів» у «Меморіалі». Це й знаходило відповідне «відлуння» в режимній «бетонноголовій» пресі та інших медіа. Не обійшлося й без фізичного терору. Так, наприклад, 9 квітня 1989 р. у місті Дніпропетровську був затриманий органами міліції співголова філії Товариства «Меморіал» С. Ростовцев, біолог за фахом. Наступного дня, 10 квітня відбувся над ним несправедливий суд. Суддя Бабушинського народного суду І. Луговой визнав Ростовцева винним у «здійсненні хуліганського вчинку» і засудив його до 15-ох діб адміністративного ув'язнення. С. Ростовцева звинувачено в тому, що він, мовляв, 23 березня 1989 р. на одній із центральних вулиць Дніпропетровська вдарив

заступника секретаря парткому Дніпропетровського університету В. Свира за те, що той зірвав під час передвиборного мітингу плакати місцевого неформального товариства «Вибір». Але численні свідки, зокрема, свідок Токар'єв, стверджували, що 23 березня 1989 р. С. Ростовцев перебував принаймі на віддалі 80-ти метрів від того місця, де стався згаданий інцидент. Суд, однак, не взяв свідчень свідків до уваги. На знак протесту проти несправедливого вироку, С. Ростовцев оголосив голодівку. На цьому ця справа не закінчилась. 18 квітня 1989 р. група осіб у цивільному, на чолі з підполк. Котовим, заступником начальника міліції міста, намагалися спровокувати бійку з активістами неформальних об'єднань м. Дніпропетровська, які пікетували в центрі міста на знак протесту проти арешту й засудження С. Ростовцева. Котов вів себе дуже брутально, грубо лаявся тощо. Подібно поводитися його молодики, вживаючи проти декого, як наприклад, проти Г. Сахарова, активіста НРУ, карате. Назважаючи на застосування брутальної сили представникам внутрішніх органів не вдалося зірвати плакати з написами на оборону С. Ростовцева, бо народ, який був свідком цих подій, став на захист «неформалів». Але це не перешкодило тому, що 9 квітня 1989 р. О. Теплов, член Товариства «Меморіал», разом із В. Герусовим, Г. Сахаровим та ін. були засуджені до адміністративного покарання у формі штрафів за участь у пікетуванні в центрі Дніпропетровська [цит. за 24, с. 395].

У зв'язку із цією справою Координаційна Рада Товариства «Меморіал» створила спеціальну комісію в складі члена Координаційної Ради, економіста, кандидата наук В. Мельника, лікаря Р. Никифорука, члена редакції видавництва «Дніпро» В. Рябчука і робітника – будівельника С. Дмитринченка. У звіті Комісії, переданому Координаційній Раді Товариства «Меморіал», далі було сказано: «Побиття посилювалось мірою того, як він (Лупиніс) признавався в неформальній діяльності» [цит. за 24, с. 396]. Цікавий факт, що із нього при цьому було зірвано значок Народного Руху України. При цьому, первинним мотивом довготривалого побиття було вимагання грошей, але періодично мотиви побоїв були політичного характеру (за осудження по політичним статтям, за висловлювання на українській мові, за носіння значка Народного Руху України).

А. Камінський згадує ті фактичні дії влади, що промовисто репрезентують її ставлення до інформаційної діяльності Товариства. Вночі 21 березня 1989 р. у Львові на місці майбутнього пам'ятника Тарасові Шевченкові невідомі потрошили інформаційні щити Товариства «Меморіал» та іншу, т. зв. наочну агітацію «неформалів». Керівники Товариства виступили в цій справі позивачами до суду. Як заявив голова міськвиконкому м. Львова Б. Котик, ані він, ані жоден з його заступників з охоронних органів не давали вказівок щодо «цієї акції». «Також начальник міського управління міліції Сабаєв заявив був йому, що він такого доручення нікому не давав. Проте – як ствердив Котик – ранком йому, у порядку інформації, стало відомо, що два патрульні наряди це вчинили... Отож, були якісь “спеціальні наряди”, які не тільки побивали і тероризували людей, а й розбивали навіть щити і топтали квіти ... І про них не знали такі, як голова міськвиконкому Котик» [цит. за 24, с. 397]. Товариство «Меморіал» порушило також справу відзначення 280-річчя Полтавської битви, що її мали намір певні російські державні і неформальні установи та організації відсвяткувати в Полтаві, про що вже була мова раніше. Це питання розглядалося на засіданні активу «Меморіалу» 18 липня 1989 р. у Києві, де виступили свідки – жертви нападу міліції і спеціальних загонів цивільних: Я. Даниленко, С. Дмитриченко, С. Набока, І. Чернявська, О. Шевченко та інші. Було вирішено створити спеціальну комісію «Меморіалу» для розслідування цієї справи із наміром передати спеціальній юридичній групі Народного Руху України для висновків і порушення кримінальної справи.

Однією із важливих акцій, що їх започаткувало й провело Товариство «Меморіал» в Києві, було розкриття жертв сталінського терору в лісі коло Биківні, що їх влада ще в 70-их і 80-их роках намагалася приховати як жертв нацистських розстрілів. Як писав Л. Форостівський «в 1952 р., до переїзду столиці УРСР з м. Харкова до Києва в 1934 р., НКВД закопувало всіх розстріляних переважно на Лук'янівській кладовищі. Головна і бічні алеї та всі дороги на цьому кладовищі це великі могили помордованих, що їх

старанно засипано, вирівняно, утопано, відповідно замасковано. З перенесенням столиці УРСР до Києва і посиленням тут НКВД-івського терору на Лук'янівській кладовищі не вистачало вже місця, і НКВД знайшло було нове місце для заховування розстрілюваних. 7 км від Києва, по дорозі на Бровари, біля хутора Биківня, у великому сосновому лісі, що десятки кілометрів простягнувся по обох боках Чернігівського шосе, НКВД знайшло відповідне місце шгошек кілька гектарів. Це місце було огорожено високою дощаною стіною, всередині побудовано дім, в якому стало мешкали агенти НКВД, що своїм обов'язком мали копати могили, заливати замордованих вапном (склеп з вапном був біля дому) й закопувати... Тепер уже ніхто не знав, скільки жертв кожної ночі знаходило там місце свого останнього спокою. З 1934 до 1941 року там знайшло свій вічний спокій не менше 50 тис. українців, але й ця цифра приблизна. Можливо, там жертв значно більше» [50, с. 74].

Згідно з даними Товариства «Меморіал», що їх подало інформаційне агенство Рейтерс, у Биківні поховано близько 240 жертв. Про жертви сталінського терору в Биківні писала в грудні 1988 року «Литературная газета» [25, с. 2], у квітні 1989 р. «Робітничая газета» [52, с. 3]. У квітні 1989 р. «Радянська Україна» надрукувала «Повідомлення Урядової комісії, створеної рішенням Ради Міністрів УРСР від 24 грудня 1987 року» [41, с. 3]. У ньому влада офіційно визнала, що жертви Биківні – це жертви сталінського терору, чи як писав С. Кисельов: «только не немцы зто стреляли, – (а) наши» [25, с. 2].

Сталося це під тиском громадськості, точніше інформаційно-комунікаційної діяльності Товариства «Меморіал», яке доклало всіх зусиль, щоб нарешті розкрити всю правду про Биківню. В офіційному повідомленні сказано, що «За період з грудня 1988 по квітень 1989 років комісія додатково вивчила матеріали Головархіву, архівів КДБ і МВС Української РСР, інші документальні джерела. Члени комісії щотижня – зустрічалися з жителями

селища Биківня, представниками товариства “Меморіал”, інших самодіяльних організацій» [41, с. 3].

Далі йдеться про те, що в результаті проведеної роботи було встановлено, що влітку 1936 року в районі с. Биківня дерев'яною огорожею було оточено територію площею близько чотирьох гектарів, де, за свідченнями свідків, проводились поховання. Після визволення Києва від німецько-фашистських окупантів огорожу розібрали жителі Биківні. Згодом тут проведено лісові насадження.

У 1944 р. Надзвичайною державною комісією з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників було встановлено, що в Дарницькому лісі в період окупації розстріляно більш ніж 68 тис. радянських громадян – в'язнів двох концентраційних таборів, розташованих на території Дарниці. У 70-х роках на зазначеній території за чотири з половиною кілометри від місця розташування концентраційних таборів виявлено кісткові останки людей. Для їх перепоховання рішенням Ради Міністрів УРСР у квітні 1971 р. і в грудні 1987 р. і були створені Урядові комісії. При перепохованнях у 19 кварталі Дніпровського лісництва Дарницького лісопаркового господарства в районі с. Биківня м. Києва виявлено і переховано останки 6323 чоловік. У зв'язку з відсутністю на той час даних про можливе поховання в зазначеному місці репресованих, кримінальна справа не порушувалась і розслідування не проводились. Судовомедичними експертизами встановлювалась лише кількість похованих і способи їх знищення.

Як зауважує А. Камінський, «офіційне повідомлення, однак, й не заікнулося про те, що діялося підчас т. зв. перепоховання в 1971 р.» [24, с. 399]. Згідно зі свідченням очевидців, у цьому році знищено «мішки документів, що їх найдено при розстріляних» [24, с. 399]. Це були паспорти, довідки, метрики, посвідчення, що їх на доручення міліції спалено в котельні на Березняках. Був це ще один захід, щоб заховати зинуватців злочину, відбираючи документи із кишень розстріляних. У результаті автори

«Повідомлення» подали, як зазначає А. Камінський, що, мовляв, вивчення справ на осіб, репресованих у 1937–1941 роках показало, що документальних даних про місце їх розстрілу і поховання немає. Не містять цих відомостей республіканські і союзні архіви. Вживались заходи щодо виявлення колишніх працівників НКВС УРСР, які брали участь в м. Києві в розслідуванні справ так званих «ворогів народу». У зв'язку з тим, що багато працівників НКВС УРСР у цей період самі стали жертвами репресій, загинули в період Великої Вітчизняної війни чи померли в післявоєнний час, встановити конкретних виконавців репресивних акцій також не було можливості. Тож, акумуляційні центри збереження історичної пам'яті – архіви, офіційні документи, що мали б виступати національними індикаторами, у тих історико-політичних обставинах відігравали деструктивну роль.

Усупереч попереднім повідомленням офіційних комісій влада мусила нарешті визнати, що йшлося про жертви сталінського терору, а не тільки про «6329 радянських воїнів, партизан і підпільників, мирних громадян, замучених фашистськими окупантами в 1941–1943 роках», – як було написано на пам'ятнику, поставленому 6 травня 1988 р., що його проектував лауреат Державної премії СРСР В. Шарапов [цит. за 24, с. 400].

Паралельно з критикою і засудженням сталінізму в 1987–1988 рр. зростав тиск громадськості за лінією реабілітації жертв сталінського терору й заповнення «білих плям». Поодинокі громадські й культурні діячі та активісти, установи й організації – вимагали поширення й поглиблення реабілітаційного процесу в широкому розумінні цього слова як однієї з головних передумов подальшого розвитку гласності та перебудови. Про це, як ми вже раніше згадали, писав у своєму листі до генсека М. Горбачова В. Чорновіл у серпні 1987 р., окреслюючи широкі параметри «білих плям» і наголошуючи на необхідності їх чим скоріше «заповнити». Про «білі плями» історичної пам'яті говорив у своїй доповіді на червневому (1987 р.) пленумі правління СПУ Л. Новиченко: «"Білі плями" існують і в історії самої літератури. Вже не раз висловлювалася думка про те, що настав час видати

кращі твори таких письменників з плутаним політичним шляхом або з немалими ідейними суперечностями, як В. Винниченко і М. Хвильовий, пропозиція, з якою, на мій погляд, слід погодитися, хоч є й інші думки» [39].

Прикладом медійної стратегії деструктивності процесу відтворення історичної пам'яті може бути газета «Радянська Україна», що, рекомендуючи гаряче в квітні 1989 р. книжку «Шляхами чекістської долі», присвячену 70-річчю створення ВЧК, не забула згадати й про В. Манцева. Зрештою, сама книжка була не лише реабілітацією «добрих чекістів» на противагу до «поганих», а й огульною, всеохопною реабілітацією і прославленням органів безпеки загалом – в минулому і сучасному. Прагматично, що вступну статтю написав голова Комітету державної безпеки УРСР М. Голушко. Пояснюючи потребу такої книжки, «Радянська Україна» писала, що «публіцистика останніх років, правомірно викриваючи злочинні дії Сталіна проти радянського народу, мимоволі створює образ чекіста, який досить далекий від того образу принципового і безстрашного борця за справи народу, за ідеї соціалізму, який мали на увазі В. І. Ленін та Ф. Е. Дзержинський» [17, с. 3].

А далі продукувалися ті пресові рефлексії, які можна кваліфікувати як регрес, що призвів до втрати формантів національної ідентичності: «На жаль, тільки на Україні жертвами сталінськ репресій стали старі більшовики, керівники ВУНК – ДПУ, соратники Ф. Е. Дзержинського, М. Я. Лацис, В. М. Манц, С. В. Реденс та інші. Всього було знищено 1199 керівних працівників НКВС УРСР, які в основному винесли на своїх плечах увесь тягар боротьби в роки громадянської війни і були відданими бійцями партії» [17, с. 3].

У рекомендованій «Радянською Україною» книжці є, однак, й інші чекісти – з часів Другої світової війни і після неї: «це і відомий керівник київського підпілля І. Кудря, і командир чекістської групи В. Хондошко, і командири партизанського з'єднання Б. Шангін, Т. Єгоров та інші, заслуговують на добре слово; однак не можна було тут не розповісти людям і про таких героїв-чекістів, як М. Прокопюк, Д. Медведєв, В. Карасьов, В. Молодцов, М. Мірковський, М. Петров і багато інших, блискучі бойові

справи яких під час Великої Вітчизняної війни пов'язані саме з Україною» [24, с. 403].

Болючим і складним є період діяльності радянських чекістів у післявоєнний період. І не тільки тому, що в цей час їм довелося зіткнутися з таким непримиренним ворогом, як оунівці, організовані в УПА, а й тому, що ця боротьба здійснювалася у важких умовах відбудови народного господарства, зруйнованого війною, йшла на тлі розгортання імперіалістичними верховодами «холодної війни», у якій немала ставка робилася саме на ОУН» [17, с. 3].

Прискорилась робота з реабілітації колишніх членів КПРС, безневинно потерпілих у роки репресій. За зазначений період 993 людини поновлено в КПРС або реабілітовано в партійному відношенні посмертно.

Якщо ж йдеться про суттєво-змістовий аспект реабілітаційних процесів, то й тут на кожному кроці «подибуємо половинчастість» (за А. Камінським) – недомовлення як у фактологічному, так й інтерпретаційному сенсі. Так, наприклад, у випадку з В. Винниченком допущено тільки деякі його літературні твори і далі засуджувано його політичну і громадську діяльність, як і відповідні його твори. Подібно визнано деякі історичні праці М. Грушевського (і не допущено багато інших) та засуджено певну його політичну і громадську діяльність. Те саме стосувалось поодиноких, але знакових подій: хоч в 1988/89 рр. голодомор 1932–33 років був вже «загальноприйнятий», дехто, як наприклад, Л. Нагорна ще й далі стверджувала, що це «не був організований акт помсти проти українського народу» [37, с. 3].

У випадках, коли реабілітаційний процес заповнення «білих плям» виходив не з офіційної «гори», а «з низів», дуже часто доходило до конфронтації й зіткнення між «горішніми» і «долішніми» поглядами. Прикладом цього міг слугувати випадок із М. Грушевським. Так, у липні 1988 р. «Літературна Україна» вмістила велику статтю С. Білоконя про М. Грушевського, який змалював вичерпно й назагал об'єктивно постать М.

Грушевського передусім як ученого і організатора української науки. Наприкінці статті він ще й застрахувався щодо певних аспектів політичної діяльності історика, зазначивши: «Звісно, ми непримиренні й гнівно тавруємо помилки Грушевського. Але колосальне значення його наукової спадщини навіч і просто так – безкарно – заборонити її не можна: виникають зворотні зв'язки. Заборона демонтує історичну свідомість не тільки українців, не тільки їх деморалізує. За великим рахунком, такі акції руйнують нашу державу. Хто не хотів з такими речами рахуватися, довів країну до застою. Не можна рвати зв'язок часів і поколінь. Як писав у книжці “На порозі нової України” Михайло Грушевський: “Суд судить предків судом потомків і потомків судом предків”» [4, с. 3].

Але це «страхування» не вберегло С. Білоконя перед нападами партійної номенклатури. Команда Щербицького залучила для «відповіді» В. Сарбея, завідуючого відділом історії капіталізму Інституту історії АН УРСР, професора й доктора історичних наук. У своїй статті в «Радянській Україні» В. Сарбей назвав статтю С. Білоконя «некомпетентною», «наївною» і шкідливою. Він закинув йому безкритичну апологетику М. Грушевського, схвалення концепції про відрубність історії українського народу, визнання національного, а не класового антагонізму рушійною силою історичного процесу і передусім виправдання перебування М. Грушевського на посаді Голови Центральної Ради і проголошення Четвертого універсалу. В. Сарбей так підбивав підсумки: «Отже, з усього вищенаведеного видно, що в радянських істориків немає підстав переглядати своє, загальне критичне ставлення до творчої спадщини Грушевського, відмовлятися від критичного сприйняття його історичної концепції і викриття у ній хибних буржуазно – націоналістичних та ідеалістичних положень» [45, с. 2].

Центральною проблемою заповнення «білих плям», як і всього розвитку історичної науки, є однак не тільки селективне, принагідне, часткове й половинчасте реабілітування чи допущення на сторінки газет, журналів й інших видань «підібраних» матеріалів про окремі постаті й події,

а, передусім, брак концепційного охоплення і осмислення цілісних процесів національного життя в певних його царинах в історії і суспільствознавстві.

Як повідомляло радіо «Київ» на початку лютого 1989 р., ЦК КП України розглянув питання про розробку республіканської програми історичних досліджень, поліпшення вивчення та пропаганди історії УРСР. У повідомленні було сказано, що «гостро стоїть питання про перевидання творчої спадщини відомих українських істориків та літераторів, зволікається ... розробка принципово важливих питань історії України; в середніх і професійно-технічних школах не виділено вивчення історії УРСР в окремий предмет, бракує сучасних підручників з історії УРСР» тощо [цит. за 24, с. 406]. І водночас натяк не те, що такий стан «значною мірою не дозволяє об'єктивно оцінити діяльність багатьох свідомих партійних і державних діячів ... сприяє спекуляції на “білих плямах” історії, ... у пресі, періодичних виданнях нерідко дається одностороннє, спрощене трактування складних явищ і подій історичного минулого українського народу» [цит. за 24, с. 406–407]. Враховуючи гостру актуальність і громадсько-політичну значущість наукової розробки, вивчення і пропаганди історії УРСР, ЦК КП України виступає з ініціативою; і вважає за доцільне рекомендувати президії АН УРСР, Інституту історії партії при ЦК КП України, Міносвіти УРСР, Мінвузу України, Мінкультури УРСР, Держкомвидаву України, Головархіву України, правлінню Спілки письменників УРСР, правлінню Товариства «Знання» УРСР, правлінню Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури із залученнями громадськості протягом першого півріччя 1989 року розробити республіканську програму розвитку історичних досліджень, поліпшення пропаганди історії УРСР» [цит. за 24, с. 406].

Тож, було схвалено склад координаційної комісії з розробки програми на чолі з віце-президентом АН УРСР п. Лук'яновим. Координаційній комісії запропоновано при її підготовці передбачити здійснення широкомасштабних перспективних заходів з розвитку історичних досліджень, ліквідації «білих плям» історії УРСР, демократизації архівної справи, видання та перевидання

історичних документів, творчої спадщини відомих представників української історіографії, культури, суспільної думки.

Абстрагуючись від того, якою мірою і як швидко всі ці заходи здійснювались, не розв'язаною залишалася справа цілісності, підметності і суверенності української історії. Та А. Камінський у своїй розробці наголошував, що як наслідок у виповненні «білих плям» «панівними були й надалі залишалися фрагментарність, однобічна селективність і національно-політична безпідметність, які перешкоджали будь-якому суверенному концептуванню і розпрацюванню поодиноких ділянок історичних наук та дисциплін. На такий стан впливала передусім цілеспрямована застійна політика команд Щербицького-Івашка, а також інерція минулого, яка несла на своїх хвилях цілі кадри “провінційних” безхребетних науковців і спеціалістів сталінсько-брежнєвської школи» [цит. за 24, с. 407].

Ми погоджуємось з вченим відносно того, що так довго, як у радянській історії України панує російська історіософія, і українська історія є лише провінційною причіпкою до історії Росії, не можна було говорити про будь-яке повне виповнення «білих плям» і справжній розвиток українських історичних наук.

За таких умов, очевидно, не можна було сподіватись на будь-яку об'єктивну оцінку чи навіть перегляд визвольної боротьби українського народу під час і після Другої світової війни, зокрема періоду ОУН-УПА-УГВР. Це питання порушив В. Чорновіл ще у своєму листі до М. Горбачова в серпні 1987 р. До цієї справи він, М. Горинь та інші керівники Української Гельсінкської Спілки та інших «неформальних» об'єднань поверталися й пізніше у своїх писаннях та інтерв'ю. Порушувалось це питання також і в офіційній пресі. У березні 1989 р. газета «Сільські вісті» опублікувала два листи, з коментарем свого співробітника В. Грузіна. Так, автор першого листа А. Боб'юк писав, що на його думку, «Бандерівщина – одна з найбільших “білих плям” нашої історії. Досі існує залізна догма, що “бандерівці були організовані, навчені і озброєні німцями для боротьби з

непокірними людьми на окупованих територіях. Що це бандити, бандити і ще раз бандити. Прикро, що нікому не спало на думку, чому ж цих “бандитів” довгих десять років підтримувало населення. Вина за це лягає теж на Сталіна. Не було б сталінщини, не було б і бандерівщини. Зло породжує зло. Багато українців зраділо приходу Червоної Армії на Західну Україну у 1939 році. Але дізнавшись, який отой сталінський “рай”, люди розчарувались. А коли почались арешти націоналістів, розстріли, то й зовсім упали духом. Ось чому, коли взимку 1942–1943 року розпочалась бандерівська боротьба проти німецьких окупантів, в УПА (українську повстанчу армію) вступали не тільки націоналісти, а й комуністи, комсомольці із східних областей України та інших республік СРСР. Це були в основному військовополонені, яким пощастило вирватись із таборів, оточенці, що переховувались по селах, хлопці й дівчата, що втікали з невідомих ешелонів, які везли їх на роботу до Фатерлянду ... Сталінський терор породив терор бандерівський. Через винних постраждало багато й невинних» [12].

На початку жовтня 1989 р. академік А. Сахаров протестував проти того, що досі офіційно не визнано і не зареєстровано Товариство «Меморіал» як «громадську організацію». Це стосується всього Товариства, тобто й українського «Меморіалу». Його завданням завжди залишалося не лише заповнення самих «білих плям», а й, власне, зосередження всіх зусиль для визначення цілісності й суверенності української історії – і на це завдання була спрямована вся інформаційна діяльність Товариства.

РОЗДІЛ 3

ТОВАРИСТВО «МЕМОРІАЛ» ЯК ІНФОРМАЦІЙНО-АКУМУЛЯЦІЙНИЙ СЕГМЕНТ СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

3.1. Модель «історичної пам'яті» у контексті творення «політики національної пам'яті» (за участі Товариства «Меморіал»)

Однією з найгарячіших тем в українському інформаційному просторі протягом останніх років є тема «перегляду» історії. Відомо, що найважливіші політичні акти завжди легітимізуються через звернення до історії. Входження чи включення тієї або іншої країни до певного об'єднання, проголошення чи відновлення незалежності – для підтвердження необхідності цих кроків обов'язково шукають історичні факти. Як підтверджує В. В'ятрович, іноді нечесні політики, зловживаючи цим, примушують істориків перекручувати факти, аби створити таку історичну платформу. Це не дає підстав стверджувати однозначно, що будь-які спроби істориків надати історичне обґрунтування тим або іншим політичним крокам є зрадою головних засад їхньої професії. Очевидно, що орієнтиром в оцінці роботи істориків як у цій царині, так і в їхній діяльності загалом мають залишатися засади людської порядності та професійної етики. «Тому той факт, що в радянські часи історію нещадно гвалтували й перекручували на догоду режимові, часто переписуючи її окремі періоди чи подаючи їх із точністю до навпаки, ще не є достатньою підставою для відкидання ідеї творення певної історичної платформи для державної політики загалом. Адже історія народу чи не найкраще відображає його ментальність, пориви, бачення себе в навколишньому світі, без врахування чого неможливо планувати важливі кроки, які впливатимуть на його майбутнє» [9, с. 10].

Ми погоджуємось із вченим відносно того, що потреба «політики національної пам'яті» в українських реаліях – особливо гостра. Адже тут досі активно залишається «історична пам'ять», сформована радянською історіографією для обслуговування тоталітарного режиму. «У наш час вона не просто доживає свої останні дні – її активно використовують певні політичні сили, ідеологічні основи яких кореняться в радянському минулому. Живучість цієї “пам'яті” забезпечується, з одного боку, жорстокими методами її впровадження в народ (спроби по-іншому подивитися на українське минуле закінчувалися висилкою чи навіть фізичним знищенням), з іншого боку – відсутністю протягом тривалого часу політичної волі позбутися цих анахронізмів у суспільній свідомості» [9, с. 13].

Перетікання влади від старої партійної номенклатури до керівників незалежної держави виявилось тривалим процесом, який значною мірою не завершився й досі.

Не спостерігалось радикальних ініціатив від влади періоду «кучмізму» в напрямі переоцінки минулого. Те ж саме можна сказати й про історичну науку, яка протягом перших років незалежності була представлена працями творців власне радянської моделі «історичної пам'яті». В. В'ятрович наголошує на тому, що серед молодшого покоління істориків як реакція на радянську модель «історії-прислужниці режиму» набули популярності західні погляди на історію, згідно з якими спроби пов'язати цю науку з політикою оцінювалися негативно та вважалося анахронізмом. У цьому контексті історію розглядають як чисту, «дистильовану» науку, яка не зобов'язана виконувати соціальну роль, окрім задоволення пізнавальних інтересів дослідників. Відповідно, як зауважує В. В'ятрович, бажання повновому подивитися на українське минуле, відкрити його невідомі чи спотворені сторінки залишилося в дуже невеликої кількості людей. Це насамперед ті, хто постраждав від радянської влади, хто через особисті переживання не міг прийняти радянської моделі «історичної пам'яті», ніколи її не приймав і, отримавши можливість бодай говорити вголос про свій

досвід, кинувся виконувати просвітницьку місію. Саме такі люди стали головними дослідниками так званих «білих плям» історії, саме вони, об'єднані в різноманітні громадські науково-культурні товариства на зразок «Меморіалу», намагалися перевернути уявлення про минуле своїми працями про політичні репресії, голодомори, визвольну боротьбу [9, с. 12].

На державному ж рівні в незалежній Україні домінувала своєрідна еkleктична модель українського минулого, яка поєднувала в собі елементи старої радянської моделі з новими національними історичними віяннями. Власне, така модель цілком відповідала запитам тогочасної політичної еліти, яка, хоч і представляла вже незалежну державу, ментально залишалася «вихованкою», «дочкою» радянської епохи.

Значно інтенсифікувалася еволюція поглядів на українське минуле після 2004 року, очевидно, завдяки істотним політичним змінам на політичному олімпі. До влади прийшли люди вже молодшого покоління, менше прив'язані до радянського минулого, здатні об'єктивніше його оцінити.

Чому ж у значної частини суспільства немає розуміння необхідності відновлення «національної пам'яті»? На думку В. В'ятровича, очевидно, дається взнаки втому від постійних соціальних експериментів, що протягом більш як двадцяти років (якщо рахувати з часів «перебудови») бентежать суспільство. Крім того, внутрішньоукраїнські процеси відбуваються не у вакуумі, який би дав змогу українцям спочатку самим розібратися у власній історії, а потім запропонувати своє бачення світові. Ці процеси так чи інакше зачіпають наших сусідів, місце і роль яких в українській історії піддається значній ревізії. Вони не звикли до таких «витівок молодшого брата» і сприймають усе це з неприхованим обуренням, адже, на їхнє переконання, не можуть «злочинці» для поляків та росіян бути героями для українців. Звідси й заяви польської сторони щодо УПА, і, спочатку тиск, а потім військва агресія на Україну з боку Росії. Основна мета РФ показати недоцільність існування незалежної Української держави. Заяви з цього приводу

неодноразово звучали від очільників Росії, президент якої навіть оцінив крах СРСР як одну з найтяжчих гуманітарних катастроф минулого століття. ЗМІ, кіно, телебачення, літературу цієї країни заповнила інформація про щасливе життя українського народу в «дружній сім'ї народів СРСР». Перед повномасштабним вторгненням і у період війни, риторика окупанта змінилась до того, що України взагалі не було, це частина російських земель, які мають повернутися до РФ. Україна зобов'язана в ім'я своїх національних інтересів протистояти цьому і, нині, відстоює це право військовим супротивом. Важливу роль тут відіграє історія, відродження «національної пам'яті».

«Тому в контексті ролі історії в суспільстві нам підійдуть приклади не так розвинутих країн Західної Європи, де ця наука, виконавши свого часу важливу соціальну місію, може бути такою собі “грою в бісер”, як країн Центральної та Східної Європи, котрі перейшли через тоталітарне минуле і мають схожий досвід» [9, с. 10].

Подолання тяжких наслідків минулого є одним із пріоритетних напрямів розвитку посттоталітарних суспільств. Цей процес найефективніше відбувається через спеціальні науково-дослідні установи, що, діючи за підтримки держави, допомагають людям не тільки розібратися в історії власного краю, а й зорієнтуватися в сьогоденні. Діяльність Інституту національної пам'яті в Польщі, Центру досліджень геноциду і резистансу в Литві, аналогічних структур у Чехії, Угорщині, Латвії та Німеччині стала найкращим підтвердженням зазначеної тези. Власне, орієнтуючись на згадані зразки, розпочато реалізацію такої політики і в Україні, де 11 липня 2005 року указом Президента Віктора Ющенка започатковано процес створення Українського інституту національної пам'яті.

На сьогодні довкола поняття «національна пам'ять» точаться завзяті дискусії, і не лише наукові, а й політичні. «Національна пам'ять» – «це фундаментальні історичні цінності народу, що є націєтворчим ферментом, консолідуючим чинником для нього в сьогоденні й повинні вказувати перспективи на майбутнє. Основою “національної пам'яті” українців як

народу, котрий протягом сотень років перебував у стані чужоземного поневолення й був об'єктом щонайбрутальніших знущань та геноцидних дій, є його боротьба за утвердження найважливішого національного ідеалу: здобуття політичної, культурної та економічної незалежності. Визвольний рух став найвиразнішою формою існування українського національного духу протягом століть бездержавності, а ідея створення незалежної України – національною ідеєю» [9, с. 13]. Окремі етапи розвитку визвольної боротьби українців стали не просто ключовими моментами минулого, а й наріжним каменем їхньої національної пам'яті. Іншою складовою національної пам'яті українців є жорстока політика окупаційних режимів, спрямована на придушення визвольного руху через масові політичні репресії, голодомори, депортації.

Найважливішим, із погляду формування національної свідомості, оформлення державницьких змагань українців, стало ХХ століття. Саме на його початку українці вперше виступили із чітко оформленою програмою своїх національних вимог, а 1991 року нарешті здобули державну незалежність. Тому цей період мав би стати основним об'єктом досліджень науковців, представників найрізноманітніших галузей, які ставлять перед собою завдання зрозуміти українські минуле й сучасність, і насамперед – Українського інституту національної пам'яті, що має стати головним (хоч і не єдиним) інструментом реалізації політики національної пам'яті.

Український визвольний рух та спроби його придушення жорстокими, репресивними методами мають стати головним об'єктом «політики національної пам'яті». А тому «"політикою національної пам'яті" слід вважати сукупність рішень і конкретних практичних кроків державної влади, спрямованих на утвердження історичних цінностей народу, найкращим виразником яких була визвольна боротьба українців» [9, с. 12].

Основними складниками «політики національної пам'яті» є: створення концепції підручкової історії України, створення «місць пам'яті» та розробка календаря історичних дат. Якщо оглянути, що зроблено

в Україні на зазначених трьох напрямках «політики національної пам'яті», не важко помітити, що робота перебуває в стадії формування. З одного боку, цьому «сприяють» військові події, актуалізуючи перейменування, а з іншого, історичний календар збільшується новими трагедіями, втратами, героїкою. Маємо ряд Указів Президента, які позначають важливі для української історії дати, відзначають її ключових осіб; розпочато роботу з ліквідації «місць пам'яті» тоталітарної доби, її слідів у топоніміці країни. Врешті, створені низка спеціальних органів державної влади, які координують цю роботу в державному масштабі. Очевидно, процес не проходитиме гладко, йому й надалі заважатимуть як зовнішні сили, не зацікавлені в остаточному державному оформленні України й її посиленні, так і внутрішні чинники, не готові по-новому сприймати її.

Проте становлення «політики національної пам'яті» є вкрай необхідним, аби держава, народ і суспільство отримали цілісну історичну платформу для створення стратегії національного розвитку.

Унаслідок зміни ставлення до минулого змінився і сам спосіб сприйняття історичного. Під впливом «політики пам'яті» знання про минуле ідеологізувалось. Ушанування тієї чи іншої події значною мірою залежить не стільки від самої події, скільки від того, яке значення буде їй надане згодом. Конструювання історичної реальності за такого підходу передбачає встановлення певних подій минулого, котрі навмисне «не запам'ятовуються» або, навпаки, «запам'ятовуються». На противагу «офіційній пам'яті», котру підтримувала модерна історіографія, постмодерна історіографія зосереджується на дослідженні «контрпам'яті». Пам'ять тут означає все, що було репресованим, ігнорованим або придушеним у минулому і тому за своєю природою не могло проникнути у публічні сфери колективно прийняттого.

М. Халімон підкреслює, що конструкція історичної реальності сьогодні формується процесами «прискорення історії». Парадоксально, але зміна, а не постійність і постійність, постає як найбільш послідовний аспект.

Ця основа має вирішальне значення для організації пам'яті, оскільки вона порушила єдність історичного часу, який раніше розглядався як лінійний зв'язок між минулим, теперішнім і майбутнім. Майбутнє колись розглядалося як відновлення минулого, інтерпретоване через призму прогресу чи революції. Однак тепер ці рамки відкладено. Майбутнє невизначене, і саме ця невизначеність змушує нас пам'ятати. Ми не можемо передбачити, які знання знадобляться нашим нащадкам, щоб керувати своїм існуванням. Отже, зміна нашого погляду на минуле змінила спосіб конструювання історичної реальності. У цьому контексті важливого значення набуває питання «історичної пам'яті», оскільки саме цей індивідуальний аспект наших стосунків з минулим дедалі більше впливає на сучасну історичну свідомість, поступово витісняючи історію як колективний вимір. «Прискорення історії» не тільки робить майбутнє невизначеним, але й відсуває минуле. Тепер воно постає як світ, який ми втратили. І знайти його ми можемо лише через реконструкцію історичних документів, архівів, пам'яток, конструюючи при цьому саму пам'ять [51].

Н. Круцик, голова Київської міської організації Всеукраїнського товариства «Меморіал», таким чином оцінює сьогоденне відновлення «історичної пам'яті» та необхідність участі Товариства в «політиці національної пам'яті»: «Як на мене, то українська державна влада мала би більш радикально відстоювати свою “історичну пам'ять”. У нас нормальні міждержавні відносини з поляками. Але коли постало питання Львова, цвинтаря “Орлят”, де меч-щербець є образливим, оскільки є символом завоювання України, чи взяти питання Волині – то ми схилили голови. Хоча відносини наші були неоднозначними – можна згадати ту ж пацифікацію, Березу Картузьку, операцію “Вісла”. Всі країни чомусь домагаються, щоб Україна мовчала, коли стосується питань її історії, а от їхні бачення історії нав'язуються нам. Дуже гарно сказав Є. Сверстюк про болючі точки. Дивіться, як сьогодні Росія бачить нашу болючу точку – Голодомор і висуває свої контрверсії, протести і таке інше. А ми хоча б подискутували на такі

теми. Угорці хочуть на перевалі ставити пам'ятник – будь ласка, ставте. І на тому місці ставлять пам'ятник, де є трагедія Українського народу, де загинули галичани, які допомагали Карпатській Україні... У кожної нації є символи, не тільки герб, прапор, але й видатні люди. Наприклад, полякам не буде подобатися Хмельницький. Росії не буде подобатись Мазепа. Комуś не подобається Шухевич. Але це наші символи, які виражають нас як націю. Тому треба не зважати на те, що сусідам щось не подобається, а будувати свою історію, знаходити і відтворювати в ній правдиве зерно. Сьогодні потрібно шукати в тих негативних відображеннях України об'єктивізм і над цим кожному історичу потрібно замислитись» [32].

Діяльність громадських рухів та організацій, ще у кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. була потужним чинником відновлення та очищення «історичної пам'яті». Активність Народного руху за перебудову (пізніше на його основі було створено Народний рух України), Української Гельсінської спілки, товариства «Меморіал», Української студентської спілки, Спілки письменників України, багатьох інших громадських організацій та засобів масової інформації, які їх підтримували, сприяли демонтажу тоталітарного ладу та пробудженню національної самосвідомості.

Після проведення 15 травня 2005 р., Дня Скорботи із вшанування пам'яті жертв комуністичних репресій, похованих у Биківнянському лісі, за дорученням Президента України у Секретаріаті Президента України було створено робочу групу для напрацювання проекту Указу Президента про створення Інституту та додаткових заходів державної підтримки борців за державну незалежність України, їх громадських об'єднань та питань соціальних гарантій репресованих. При розробці Указу та подальшій роботі з його реалізації враховувалися пропозиції Національної академії наук України, Українського добровільного культурно-просвітницького товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих та інших громадських об'єднань і окремих громадян [40, с. 60].

УІНП було створено 31 травня 2006 р., як центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом на виконання Указу Президента України № 1087/2005 від 11 липня 2005 р. «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні». Основними завданнями Інституту в Указі визначено: посилення уваги суспільства до історії України, забезпечення всебічного вивчення етапів боротьби за відновлення державності України у ХХ столітті та здійснення заходів з увічнення пам'яті учасників національно–визвольної боротьби, жертв голодоморів та політичних репресій. Отже, стратегії національного розвитку передбачали такі заходи, в реалізації яких активну участь брав і «Меморіал»:

1. Громадська підтримка резонансних суспільно–політичних акцій та законотворчих ініціатив УІНП.

2. Участь громадських об'єднань в організації та проведенні інформаційних та культурно–просвітніх заходів УІНП.

Так, наприклад, представники Всеукраїнського товариства «Меморіал» ім. Василя Стуса, МБФ «Україна 3000» та ряду інших громадських і правозахисних організацій постійно беруть участь у «круглих столах», громадських історичних слуханнях, виставках, які спільно проводять УІНП і Служба безпеки України із залученням науковців різних академічних установ. Протягом 2007 – 2008 рр. тематикою цих заходів стали такі актуальні проблеми вивчення історичного минулого, як «Голодомор 1932–1933 років і політичні репресії в Україні в документах архіву СБУ», «Роль СБУ у встановленні історичної правди щодо голодомору і політичних репресій за часів радянської влади», «Активізація взаємодії щодо правдивого висвітлення діяльності ОУН і УПА за документами архіву СБУ та іншими матеріалами», «Звинувачення проти «Нахтігалю» – історична правда чи політичні технології», «Діяльність ОУН на Півдні та Сході України» та інші.

Дієвим інструментом виконання цієї місії має стати Український інститут національної пам'яті (УІНП). Його головною функцією,

підкреслюється в експертній доповіді «Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку» (виконаної у рамках проекту щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України), повинно стати не дублювання дослідницької роботи, яка проводиться в інститутах НАН України та на кафедрах вищих навчальних закладів, а саме координація зусиль істориків та представників політичних еліт щодо вироблення єдиного бачення суперечливих для сприйняття частини громадян подій історичного минулого в ім'я досягнення високого ступеня національної консолідації та утвердження цього бачення у суспільній свідомості через... важелі державної політики. ...Масштабність завдань зумовлює необхідність перетворення його роботи на один з пріоритетів гуманітарної політики держави.

Отже, модель «історичної пам'яті» у контексті творення «політики національної пам'яті» можна представити у вигляді схеми, репрезентованої в Додатку А.

3.2. Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті

Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті варто розглядати через призму національної ментальності, оскільки програмно-ідеологічна орієнтація Товариства була і є сконцентрованою на реалізації націотворчих інтенцій.

Національна ментальність є системою кодів, що утворює свого роду фільтри у процесі сприйняття адресатом певної інформації, визначаючи характер її інтерпретації, а отже – результат впливу.

Ментальні структури та формуючі їх кумулятивні соціокультурні утворення (концепти, міфологеми, архетипи), які з'являються в певний

період, утворюють семіотично насичений простір, що визначає характер сприйняття реципієнтом інформаційних повідомлень.

Зміст менталітету складають архетипи, стереотипи, міфологеми, ієрархізовані норми й цінності, що становлять певну систему соціокультурних координат, і, будучи репрезентованими в медіапросторі, слугують орієнтирами в житті всього суспільства та окремого індивіда. Нерепрезентовані в мовній свідомості цінності та норми не можуть виконувати функції комунікаційний фільтрів.

Постмодерному баченню соціума та індивіда, їх комунікаційній взаємодії більш відповідають поняття ментальних кодів, репрезентацією яких є складні конструкти (концептосфера, архетипи, міфологеми, стереотипи). Вони передбачають спільні смисли в учасників комунікації, їх пошук у процесі взаємних угод.

Так, у рамках інформаційно-просвітницької діяльності київський «Меморіал» протягом останніх років пропонує такі заходи, що формуються з медійних стратегій (відеоматеріали, виставки, екскурсії, круглі столи, конференції, видавництво книг тощо), репрезентацією яких є складні конструкти концептосфери «голодомор», «репресії», «російсько-українська війна» тощо.

На сьогодні активно функціонує інтернет-сайт київського Товариства «Меморіал» (<http://www.memorial.kiev.ua>), що має інформаційно вичерпні рубрики – головну (репрезентаційну), інформаційно-аналітичну (статті, новини, інтерв'ю), наочну (відеосервер, відеоонлайн), рубрику «По жертви і допомога» тощо. А також сайт Товариства «Меморіал» імені Василя Стуса у Львові (<https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>), який, окрім того, веде активну інформаційну діяльність у соціальних мережах (https://www.facebook.com/memorial.ukraine/?locale=uk_UA).

«Фрагменти» інформаційної діяльності яскраво висвітлені на сторінках цих сайтів. «Архетипний орієнтир» – народна війна, історична пам'ять про яку транслюється Товариством завдяки виїзним презентаціям,

займає близько 40 % звітних інтернет-матеріалів, що висвітлюють діяльність «Меморіалу».

«Меморіал» засобом інформаційних ресурсів влаштував:

- документальні виставки репресованих художників Алли Горської, Віктора Зарецького, Опанаса Заливахи, Федосія Гуменюка, Веніаміна Кушніра, Галини Севрук, Людмили Семикіної та інших;
- конкурси наукових робіт: «Війни Московії проти Русі»; «Сепаратизм і перспектива створення національних держав на території Російської Федерації»;
- вечори пам'яті репресованих діячів культури, літератури, науки;
- виступи в школах, інститутах, участь у радіопрограмах та телепередачах;
- презентація фотоальбому присвяченого 25-річчю розпаду СРСР – «Біловезька угода 8 грудня 1991. Точка неповернення»;
- презентація фотолітопису «100 років Української національної революції 1917-1921»;
- презентація документального фільму «За Україну, за її волю! (миттєвості української історії)» з нагоди 100-річчя Української національної революції 1917–1921 років;
- відкриття фотовиставок: «Постаті Української національної революції 1917–1921» присвячена провідникам та діячам визвольних змагань – безпосереднім учасникам процесу державотворення та «Сто перемог України (1917-2017)» покликана переосмислити український досвід за останнє століття, висвітлити історичні успіхи та внесок українців у світову науку, культуру, цивілізацію, взяти на озброєння парадигму перемоги, а не поразки;
- відкриття пам'ятної дошки на будинку, де мешкав видатний український державний діяч, правозахисник, дисидент і політв'язень, співзасновник Української Гельсінської Групи / Української Гельсінської Спілки та Народного Руху України – Михайло Горинь (1930-2013);

- презентація книги Маркіяна Шашкевича «Читанка для діточок» – перший шкільний підручник укладений живою народною українською мовою (підготований до друку у грудні 1836 року, видавався у 1850 та 1853 роках).

У рубриці «Книги» сайту Товариства <http://www.memorial.kiev.ua/knygy.html> соціально-культурні образи набувають різної національної акцентованості та політичної барви. Так, знаходимо праці відомого в Україні дослідника комуністичної системи, її ідеології та практики – Р. Матузки (Prakt-i-posledst__tom_2_p18-40.pdf), в яких автор розглядає події в колишньому соціалістичному таборі після Другої світової війни й підтверджує висловлене за допомогою карт, схем, графіків, фотознімків. Публікуються уривки зі спогадів учасника визвольних змагань, в'язня російських, комуністичних концтаборів С. Семенюка (початок книги опубліковано на сайті 31 березня 2021 року). Читачам розкривають «білі плями» історії через книгу як соціокомунікаційний канал, яка дозволяє зазирнути за лаштунки офіційної, комуністичної пропаганди. Після прочитання цієї книги можна побачити, чи такими були червоні партизани, як їх зображала офіційна комуністична пропаганда? І, якщо, Україна була окупованою комуністичною Росією з 1920 року, а, потім, гітлерівською, націонал-соціалістичною Німеччиною з 1941 по 1944 роки, то як можна кваліфікувати загони червоних партизан, в тому числі з позиції незалежної України? У цій частині подається інформація про моральний облік червоних партизан [26].

Актуалізація фрагментів «зарядженої в пам'ять» інформації відбувається і під впливом відеоматеріалів, що оперують своїми ментальними кодами.

Так, у рубриці «Відеотека» (<http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal-z-arhiviv-vuchk-gru-nkvd-kgb.html>) продемонструємо декілька матеріалів, що є «фіксаторами» образів-схем, що найчастіше концентруються в заголовкових

комплексах (собор на крові, червоний ренесанс, велике полювання тощо) для відображення історико-культурної, історико-політичної ситуації.

Наприклад, «”Собор на крові” –10-тисерійний фільм про ОУН, починаючи з 1920-х років і УПА . По формі проукраїнський, проте має багато наголосів з прихованою метою якщо не дискредитації визвольного руху, то принаймні для знищення в українців чіткої ідентифікації “свої-чужі”. Для історично-підкованих людей хороший пізнавальний фільм» [49]. Варто відзначити цікавий момент – матеріал попереджує про те, що у виховних і освітніх цілях давати цей фільм не рекомендується.

У відеотеці зберігаються актуальний репортаж про відкриття «Меморіалу» та музею Товариства «Меморіал» ім. В. Стуса; створена до 60-річчя Соловецької трагедії, на знак пам’яті про знищення 1111-ти в’язнів в урочищі Сандормох культурно-історична програма «Велике полювання» виробництва телеканалу ICTV, автором і ведучим якої був Ю. Шаповал, що розповідала про механізм репресій, долю Леся Курбаса, Миколи Куліша.

Заходи вшанування пам’ятних дат, історичних подій та постатей є безперечною складовою інформаційної діяльності в контексті збереження (відтворення) історичної пам’яті.

Так, Товариством «Меморіал» ім. В.Стуса знято фільми й телевізійні передачі:

- «Голод-33» (реж. О.Янчук),
- «33-й, свідчення очевидців» (реж. М.Локтіонов-Стезенко),
- «Ой, горе, горе...» та «Я есть народ...» П.Фаринюка,
- «Крик» О.Криварчука,
- «Доля поета» про Івана Світличного,
- «Батальйони НКВС» та «Любіть» (фільм про Биківню) Л.Букіна,
- цикл фільмів про Соловки,
- «Зона» реж. М.Мащенко,
- фільм Р. і Б. Корогодських про українських дисидентів,

- цикл з 12 телефільмів реж. Інни Страшко про репресованих письменників, про УПА,

- фільм про В.СТУСА «Просвітлої дороги свічка чорна» реж. С.Чернилевського та ін.

Круглий стіл – ще одна форма інформаційної діяльності «Меморіалу». Так, у жовтні 2017 учасники круглого столу, приуроченого 65-річниці створення УПА, дискутували на тему «УПА між історією і політикою: важкий шлях до правди» у «Центрі національного відродження». У дискусії брали участь провідні історики, політики, політологи, журналісти, представники громадських організацій, зокрема: І. Васюник, О. Доній, О. Зарубінський, В. Кіпіані, Ю. Макаров, І. Малкович, В. Полохало, Т. Стецьків, В. Філенко, Р. Чайка та ін. До обговорення було винесено теми, що концентрували ментальні образи-символи української історичної пам'яті:

- Дослідження історії УПА: чи чує політикум думку вчених;
- УПА і Роман Шухевич: від політичних спекуляцій до вшанування;
- Якою має бути позиція держави, преси і суспільства в питанні визнання національно-визвольної боротьби ;
- Чи зможе майбутній парламент вирішити проблему відновлення історичної справедливості.

Організаторами круглого столу виступили Світовий ювілейний комітет з відзначення 65-ої річниці УПА, ВГО «Громадянська кампанія ПОРА», Інститут національного державознавства, МБО «Центр Національного відродження» ім. С.Бандери, Український інститут національної пам'яті, Український Центр досліджень визвольного руху, Український клуб.

До речі, у 2020 р. з нагоди 64-річниці створення УПА був також проведений круглий стіл, організований Всеукраїнською громадською організацією «Громадянська кампанія ПОРА», на якому радник Президента Т. Стецьків оприлюднив інформацію про підготовку указу Президента, яким визнаватиметься національно-визвольна боротьба Української Повстанської

Армії. Цей указ став першим актом державного рівня про визнання УПА [49].

Промовиста метафорична модель лежить в основі заголовку статті сайту Товариства «Іменини “фабрики вбивств”». 5 вересня – день вшанування загиблих у комуністичних концтаборах. Початок вересня ознаменований концтабірним відходом з життя В. Стуса (4 вересня 1985) і Ю. Литвина (наклав на себе руки 5 вересня 1984-го у День пам'яті жертв червоного терору). 5 вересня 1918 року Раднарком прийняв постанову, де вимагалось «убезпечити радянську Росію від класових ворогів шляхом їхньої ізоляції у концентраційних таборах».

Для маси «радянських людей» шокуючим символом, справжнім ментальним кодом національного знищення стали Соловки. Саме там відпрацьовувалися «передові методики» знищення людини, які впроваджувалися потім по всіх подібних установах «шостої частини земної кулі».

Починаючи з 1989 року, на Соловки щосерпня приїжджають прочани з різних країн. Утім кількість учасників меморіальної церемонії, як і коло країн, звідки приїждять сюди люди, невпинно зменшується. Так, наприклад, у 2006 р. таких було лише три – Польща, Росія й Україна. Хоча на величезних обширах Соловецького концтабору лягли кістями представники 60 народів. Для сьогоденної Росії ця пам'ять є вельми неприємною. Про неї воліють не згадувати в урядових кабінетах і в столичних музеях [23].

Перший мітинг-реквієм на Соловках організував тоді ще всесоюзний «Меморіал» у 1989 році. З тих пір щороку у Дні пам'яті приїжджають сюди українці за сприяння українського «Меморіалу» та Співки політв'язнів і репресованих. Колишній політв'язень В. Овсієнко близько 20 років досліджує «українські Соловки», співпрацює з журналістами. Він щороку 27 жовтня скликає людей до київського пам'ятника Л. Курбасу, щоб пом'янути жертви першого «соловецького етапу» 1937 року. У 2007-му було відзначено круглу дату – 70-річчя розстрілу «Соловецького етапу» в урочищі Сандармох

у Карелії. Серед 1111 убитих – 667 українців. У сосновому лісі, схожому на Биківнянський, українська громада встановила великий гранітний хрест з написом «Убієнним синам України». Поряд є карельський і польський хрести, пам'ятні знаки юдеїв і мусульман. Загалом, у Сандармосі з 11 серпня 1937 по 24 грудня 1938-го чекісти вбили понад 7 тисяч соловецьких в'язнів. Імена понад 6 тисяч відомі завдяки праці пошуковців.

Віднаходити місця масових поховань нелегко. Розстріли здійснювали таємно, глупої ночі, спеціальна команда відразу після здійснення вироку (а кожен «протокол» – це 150–200 людей, величезні рови), маскувала покопане місце, поспіхом висаджувала дерева або накидала каміння. До найближчого селища, за інструкцією НКВС, мало бути не ближче ніж 5 кілометрів, щоб не чулися постріли. У звітах не називали місце здійснення вироку. І навіть такі архівні документи ще закриті для дослідників, зокрема Центральний архів ФСБ у Москві. Матеріали про 1937–38 роки вважаються «секретними довічно».

Місце розстрілів у Сандармоху після тривалих пошуків «вирахували» Ю. Дмитрієв (Республіка Карелія) і світлої пам'яті В. Іоффе (Петербург). Президент Академії соціально-правового захисту Ю. Дмитрієв, онук двох репресованих дідів, каже, що пошук могил й імен репресованих – це його «хрест». 18 років тому будівельники неподалік Петрозаводська випадково натрапили на величезну яму-могілу. «Мене тоді вразило небажання й абсолютне невміння влади займатися цим питанням, – каже Юрій Олексійович. – Коли я запропонував їм поховати загиблих по-людськи, вони відказали: “А хто цим буде займатися?” От я і зайнявся. Перші два роки пішли на те, щоб довести, що це розстріляні жертви більшовицького геноциду» [23].

«Дамоклів меч комуністичного «щастя» ще висить над нами всіма – над колишнім «совком». Про систему нищення душ у радянських концтаборах “маси” ні в Росії, ні в Україні не мають змоги дізнатися з державних музейних експозицій, художніх фільмів. Тим часом у Росії, немов

лавина, зростає агресія проти “іновірців” та “іногородців”. Через численні сайти й “молодіжні рухи” на зразок скінхедівського ця концентрована ненависть перетікає в Україну. Історія свідчить, що накопичена енергія зла, набравши критичної маси, обов'язково вибухає. “Хіба могли монахи Соловецького монастиря у 1915 році подумати, що через 10 років тут буде пекло, табір? – питає соловецький ієромонах Петро. – А хто нам може гарантувати, що через десять років тут не буде табору? Це все залежить від кожного з нас, від того, що переважить у нашому серці – ненависть чи любов”» [23].

6 листопада 2024 р. черкаське представництво правозахисної організації «Меморіал» організувало III Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Музеї у формуванні політики пам'яті» з круглим столом «Розстріляне відродження» в контексті формування національної культурної ідентичності», де у розрізі сучасних суспільно-політичних викликів підняли актуальні питання репресій 1920-1930 рр. та перерваного національно-культурного піднесення.

Видавництво книг як значущого соціокомунікаційного каналу також характеризує Товариство «Меморіал» як інформаційний чинник у відтворенні історичної пам'яті.

Київська міська організація «Меморіал» ім. В. Стуса в жовтні 2005 р. видала книгу М. Ілляшука «Сталінським курсом», накладом у 1000 примірників. Книга, рівна за значенням «Архіпелагові Гулаг», про неймовірні, але реальні злочини дітища Й. Сталіна – органів внутрішньої безпеки СРСР. Це мемуари людини, безпосереднього учасника «роботи» тих органів, у ролі їхньої жертви. На відміну від мільйонів громадян, які потрапили до тієї м'ясорубки і своїми тілами угноїли сибірську землю, авторові пощастило після 14 років ув'язнення в сибірських таборах та в заслання, повернутися живим на рідну Україну і описати все, з чим спіткався щодня. Він пише в основному тільки про своє життя та життя своєї дружини під час їхнього спільного перебування в Сибіру. Описані також ще декілька

трагічних доль людей. У таборі, де він «сидів», звозили на домирання в'язнів із «робочих» таборів, де люди при 30–50 градусах морозу працювали в кам'яноломнях, лісоповалі та на інших тяжких роботах, цілком втрачаючи працездатність. Особливо багато було інвалідів із відмороженими, ампутованими руками і ногами, хворих на крайню ступінь туберкульозу. Тільки за 4 місяці, розглянутих в одній із 104 глав книги, у таборі в муках померло 3 тисячі людей. Їхнє місце зразу ж заповнили нові етапи помираючих в'язнів, для яких не вистачало місця в «їхніх» таборах [6].

Як і на початкових етапах своєї діяльності Товариство висловлює протест та громадський осуд органів вищої виконавчої влади України стосовно невиконання Розпоряджень та доручень Президента із вшануванні пам'яті жертв репресій комуністичного режиму, похованих у Биківнянському лісі.

Так, у березні 2000 року на могилах жертв комуністичних репресій в Биківнянському лісі здійснено черговий акт вандалізму: понівечено металеве облицювання 5-тиметрового хреста на братській могилі, пошкоджені написи, поламані лавки, вчинено наругу над скульптурою в'язня на Броварському шосе.

Товариство «Меморіал» вважає, що акти вандалізму в Биківні є наслідком безвідповідального ставлення окремих посадових осіб правоохоронних органів та органів виконавчої влади до своїх обов'язків. Ще 11 серпня 1994 року розпорядженням № 98/94-рп Президент України Л. Кучма підтримав ініціативу громадськості, щодо вшанування пам'яті жертв політичних репресій, похованих у селищі Биківня (м. Київ). Названим розпорядженням зобов'язувалося тодішній Кабінет Міністрів України у місячний термін затвердити заходи по вшануванню пам'яті жертв репресій. Також пропонувалося в 1994–1995 роках оголосити відкритий міжнародний конкурс із спорудження меморіального комплексу з відповідною музейною експозицією. Згадане розпорядження було виконане тільки частково. «Передбачені розпорядженням роботи не виконуються: до цього часу не

визначений статус Меморіалу, не організована його охорона, Биківнянські поховання є запускеними і нагадують сміттєзвалище. Правоохоронними органами не розслідується кримінальна справа по факту масового знищення людей комуністичним режимом в 1937–1941 роках поблизу селища Биківня. Ще 05.12.88 р. прокуратурою Української РСР була порушена кримінальна справа. Попереднє слідство по цій справі неодноразово зупинялось. Останній раз слідство було закрито 30.12.98 р. Нас не можуть не дивувати мотиви закриття справи «на підставі ст. 6 п.п. 3,8 КПК України в зв'язку з закінченням строку давності притягнення до кримінальної відповідальності наркомів внутрішніх справ УРСР та інших посадових осіб причетних до фальсифікацій кримінальних справ на розстріляних». Адже Биківнянські поховання є одними з найбільших на Україні (більше 100 тисяч громадян). Як можна підводити під термін давності правоохоронцями незалежної Української держави таке масове знищення людей? Громадські організації та партії України неодноразово зверталась до Верховної Ради України, до правоохоронних органів про продовження розслідування Биківнянської кримінальної справи. За резолюцією Президента на звернення Товариства «Меморіал» від 15 липня 1999р. в Головному управлінні військових прокуратур Генеральної прокуратури України рішення про зупинення справи було скасоване як винесене передчасно, а матеріали справи направлено у військову прокуратуру Північного регіону України» [44].

Президентом також була підтримана пропозиція Товариства «Меморіал» про створення Державної комісії з розслідування злочинів комуністичної системи та об'єднання всіх справ по місцях масових розстрілів громадян України, попередньою комуністичною владою, в одну кримінальну справу. «Руйнування хреста на братській могилі в Биківні, забиття цвяха в ніс скульптури політв'язня на Броварському шосе не можна кваліфікувати хуліганським випадом. Це вандалізм з політичним підтекстом, наруга над пам'яттю, яку свідомо чинить противники незалежності Української держави» [44].

Тож, ментальний код комуністичних репересій Товариство «Меморіал» включає такі трагічні образи-символи історичної пам'яті: Биківнянський ліс, Бабин Яр, Соловки, Жовтневий палац та багато інших. Одним із етапів розкриття історичної правди про Биківню була вимога в громадськості про створення в приміщенні Жовтневого палацу Музею злочинів більшовизму в Україні. Просили невелике приміщення (хоч одну кімнату) в підвалі. «Не дали! Колишня партноменклатура, яка і зараз при владі, та дирекція палацу відповіли, що репересій у Жовтневому палаці не було – то вигадка екстремістів. Щоб якось увічнити пам'ять про чорні роки більшовицького свавілля, патріоти привезли з Биківнянського лісу урну з землею з могил закатованих, закопали її під стінами Жовтневого палацу і накрили камінною плитою з написом. Через деякий час зникли і плита, і урна!!! Більшовицькі нащадки – сучасні комуністи – пильно оберігають “святість” своїх попередників» [44].

Але активісти товариства «Меморіал» не вгамовувалися і продовжували боротися, аби не згинула правда про Жовтневий палац. 16 лютого 1992 року з Биківнянських могил було привезено тритонну брилу граніту кривавого кольору і знову поставлено під стіною палацу. Учинили й напис: «Жертвам тоталітарного режиму від товариства “Меморіал”». На відкритті були присутні Народні депутати України, сотні громадян. Виступив представник уряду В. Дурдинець. Нарешті домоглися «узаконення» цієї акції Київською міською радою. Стоїть уже кілька років у центрі Києва під стінами зловісного палацу важка камінна брила, кладуть до неї квіти. «Віримо, час прийде і пам'ять закатованих постукає в серця тих, хто усвідомить трагедію, що назавжди забрала з України багато мільйонів громадян. Цим геноцидом було обезглавлено український народ. Меморіальний комплекс має бути!» [44].

Демократична громадськість України, ініціатори й активісти вивчення Биківнянської трагедії переслідували мету не тільки утвердити правду про події далеких років, а й спорудити на могилах достойний меморіальний

комплекс. Упорядкування Биківнянського поховання у 1987–1988 рр., за вказівкою Уряду, Міністерством внутрішніх справ УРСР мало за мету глибоко й надійно приховати правду. Та надання інформаційного резонансу цій справі Товариством мало неабияку значущість для «політики національної пам'яті».

У згаданій статті, розміщеній на сайті «Меморіалу», повідомлялося, що у березні 1989 року визнано, що тут поховані жертви сталінізму, а в липні збито за вимогою громадськості сфальсифікований напис. І після цього сім років – 1989–1995 рр. – серед Биківнянського лісу сиротливо стояла ця анонімна могила з написом «Вічна пам'ять». «Кому? Чому? Люди не заспокоювалися. До Київської адміністрації було подано чимало пропозицій про створення належного меморіального комплексу загиблим. Проблема обговорювалася в пресі. Проводилося кілька конкурсів на кращий проект меморіального комплексу. Але за ці роки так нічого і не було зроблено» [44].

На заклик «Меморіалу Київщини», Народного Руху, Київського товариства політв'язнів та жертв політичних репресій, інших організації щороку в Биківнянському лісі на могилах організуються Поминальні дні для вшанування пам'яті загиблих. «Ці дні перетворюються у великі громадсько-політичні акції протесту проти діяльності комуністичної партії, що гальмує державний розвиток України. Учасники Поминальних днів, віддаючи належне пам'яті загиблим, вимагають від влади створення достойного Меморіального комплексу жертвам тоталітаризму, розповсюджують друковані матеріали, приймають звернення, збирають підписи. Активісти “Меморіалу Київщини” ведуть збір відомостей про похованих у Биківнянських могилах, укладають “Книгу пам'яті” загиблих. Ці дні перетворюються у громадсько-політичний рух за створення Меморіального комплексу жертвам більшовицьких репресій» [44].

Отже, такі медійні стратегії, як видавництво книг, розповсюдження відеопродукції як значущих соціокомунікаційних каналів, організація та участь у різноманітних громадсько-політичних рухах, що передбачало

видавництво друкованої продукції, мітинги, акції тощо, виїзні експозиції, виступи на радіо, організація роботи сайту, проведення круглих столів, всеукраїнських та міжнародних конференцій, виставкова діяльність, співпраця з музеями, Українським інститутом національної пам'яті та ін. характеризує Товариство «Меморіал» як інформаційний чинник у відтворенні історичної пам'яті, що оперує ментальними символами народу як трагічними, так і життєстверджувальними на всіх етапах історичного розвитку та функціонування Товариства. А відтворена «історична пам'ять» й «історична свідомість» є частиною національного генокоду в його ментальному та соціальному вимірі, об'єднуючим ланцюжком за умови кризових чи еволюційних сплесків.

ВИСНОВКИ

1. Важливого значення набуває дослідження співвідношення феномену толерантності з необхідністю становлення української історичної пам'яті в умовах потужної інформатизації й глобалізації українського соціокультурного простору на початку XXI століття. У широкому контексті під толерантністю розглядається доброзичливе або стримане ставлення до індивідуальних і групових відмінностей (релігійних, етнічних, культурних, цивілізаційних). Толерантність як соціокультурний феномен завбачує ставлення до іншої особи як до рівноправної з цілеспрямованим уникненням вияву неприйняття іншого.

Натомість під історичною пам'яттю ми розуміємо соціально-психологічне явище, змістом якого є збереження і відтворення індивідом, соціальною групою, класом уявлень, переживань, традицій, звичаїв, морально-естетичних норм, котрі мали місце у минулому.

Одним із найскладніших завдань у процесі формування національної ідентичності є становлення історичної пам'яті – визначального критерію ідентичності, оскільки саме через нього народ сприймає / не сприймає представників іншої історико-культурної цивілізаційної орієнтації. Втрата, розірваність або й відсутність історичної пам'яті продукує в суспільстві відчуття меншовартості, безперспективності. У процесі становлення історичної пам'яті обов'язково слід враховувати, що толерантність до інтересів іншого етносу, народу, нації має виходити з визнання того, що кожен народ самостійно визначає когорту своїх героїв незалежно від настроїв сусідів.

Присутні у кожному дискурсі орієнтації на відповідні ментальні стереотипи здатні примножувати консолідаційний потенціал соціуму, але можуть давати і відчутний роз'єднувальний ефект. Прогресуюча політизація історичної свідомості відбувається повсюди в світі під впливом «глобальної

турбулентності». Те, що сьогодні вкладається в поняття «історична політика», є своєрідною синтетично-іміджевою моделлю самозахисту, що містить у собі потужний заряд конфліктогенності й суттєво трансформує наукові дискурси. Отже, структурна неоднорідність українського соціуму, незбігання групових інтересів еліт, недосформованість національно-громадянської ідентичності стоять на заваді виробленню загальноприйнятних орієнтирів для толерантних рецепцій історичної пам'яті в контексті становлення національної ідентичності.

Державна політика пам'яті має бути зорієнтована на досягнення спільності та компліментарності в оцінках минулого. Необхідно знайти оптимальний баланс, який би, з одного боку, унеможлилював розмивання етнокультурної основи історичної пам'яті, а з другого, сприяв би уникненню її етнічної ексклюзивності, усвідомленню національної історії як перманентного процесу взаємодії та взаємовпливів різних культур.

2. Моделювання соціальних відносин за допомогою розширення простору т. зв. концептуальних метафор на рубежі тисячоліть перетворилося на своєрідну інтелектуальну моду, до якої виявилися схильними мало не всі галузі соціогуманітарного знання. І якщо упродовж мало не всього ХХ ст. до метафоричних перенесень смислів у «суворих» історіографічних канонах існувало стримане, навіть упереджене ставлення, то наприкінці століття ситуація змінилася докорінно: метафори виявилися «затребуваними» у часи кризи традиційного історизму й натиску постмодернізму на історіографічний процес.

Метафора виступає в ролі важливого елемента «семіотичного інструментарію», і не випадково безліч термінів соціальних і гуманітарних наук метафоричні за визначенням. Метафоричні «смыслеобразы» не лише допомагають переносити смисли з одного семантичного простору в інший, але й розширюють у такий спосіб поля міждисциплінарних взаємодій.

Поява феноменів метафоричної чи метафористичної історії ускладнює процес аналізу відображення історичної семантики в поширених на масовому

рівні уявленнях про минуле. Історична пам'ять у цьому контексті має вигляд складного комплексу знань про соціальну реальність, поставлених на службу здебільшого прикладним, легітимаційним, освітнім та іншим цілям. Феномен метафори, що побутує у сфері історичної пам'яті, має лінгвокультурний характер і не може розглядатися у відриві від політичного клімату та культурних традицій. Фахівці розрізняють концептуальні, базисні метафори, ментальні й метафоричні моделі, метафоричні поля тощо. Науковий аналіз метафоричних образів – одна зі сфер дослідження ментальних процесів, проникнення в секрети індивідуальної, групової, національної свідомості

Кожна окрема метафора – індивідуальний витвір, але на основі сукупності метафор фахівці вибудовують метафоричні моделі – своєрідні типові схеми, що відбивають специфіку ментальності тієї чи іншої спільноти, з одного боку, і конкретної ситуації – з другого. Саме в цій здатності схоплювати сутнісне за допомогою образів речей і явищ – смисл і принадність метафоричного моделювання. Періоди криз, «соціальних стресів» супроводжуються зазвичай бурхливою метафоризацією дискурсів; у такі часи особливо виразно проявляється мобілізаційне значення символічних систем.

Метафоричні моделі існують у вигляді своєрідних типових схем, які відбивають водночас і специфіку ментальності певного територіального соціуму, і відповідні політичні установки. Метафори, міфи, ритуали, культи формують калейдоскоп символів – умовних, «нерозгорнутих» знаків, що допомагають структурувати картину світу.

3. Міжнародне історико-просвітницьке, правозахисне та благодійне товариство «Меморіал» – товариство, котре займається збереженням пам'яті стосовно політичних репресій у СРСР у ХХ сторіччі та правозахисною діяльністю, нараховує у своєму складі десятки громадських організацій у Росії (заборонене з 2022 р.), Казахстані, Латвії, Грузії, Україні та інших країнах. А 4 березня 1989 р. у Києві, у Республіканському будинку кіно

відбулася Всеукраїнська установча конференція добровільного історико-просвітнього товариства «Меморіал».

У дискусії над статутом Товариства «Меморіал» деякі делегати наголошували, що характер репресій на Україні за часів Й. Сталіна мав не тільки класовий, а й часто суто національним характер. З огляду на це статут українського «Меморіалу» повинен був зафіксувати цей елемент і тим самим мав відрізнитися від статуту загальносоюзного «Меморіалу».

Один із представників національно-демократичного руху декларував, що виникнення «Меморіалу» на Україні було знаменною подією в житті українського народу, бо те Товариство стало ще однією оазою демократії на нашій Батьківщині. Про це свідчили й схвалені Установчою конференцією резолюції, що їх одностайно прийнято, практичними орієнтирами діяльності Товариства, що змістом виходили далеко за межі первісного задуму ініціаторів цієї справи, безпосередньою метою яких було увіковічення пам'яті жертв сталінських репресій.

Установча конференція Львівської регіональної організації «Меморіал» схвалила резолюцію із 18 пунктів, в якій зазначено такі державотворчі ідеї, які, разом із тим, є конструкторами та ретрансляторами історичного наративу, серед яких варто відзначити такі: утвердження Статуту, органів друку; відновлення правди щодо історії України, її національної символіки, ролі й місця державних діячів, політичних і громадських організацій та установ у національному будівництві; викриття репресивних методів авторитаризму, спрямованих на знищення української нації, її мови і державності, історичних пам'ятних місць, матеріальної і духовної спадщини українського народу; вимагає викриття всіх злочинів сталінізму і неосталінізму, здійснених на Україні в період 20–80 років, таких, як організація сфабрикованих політичних процесів, масова депортація населення, знищення в'язнів у тюрмах і на засланні; виступає за встановлення історичної справедливості в оцінці політичних, громадських і військових організацій (ЗУНР, УГА, ЧУГА), поіменну реабілітацію невинно

репресованих членів КПЗУ, діячів науки, культури, освіти, релігії; визнає загальнонаціональним надбанням культурно-науковий доробок українців у діаспорі; категоризацію злочинів сталінізму як злочини проти людства, на які не поширюється термін давності; вимагає назвати поіменно всіх катів, що чинили масові злочини на території України в часи сталінізму і неосталінізму; звертається до партійних і державних органів, суду і прокуратури за допомогою у виявленні жертв репресій, місць масових захоронень, знищених пам'яток культури і науки, просить їх сприяти об'єктивному громадському розслідуванню; наголошує на необхідності переглянути офіційні оцінки ряду важливих подій національної історії Західної України в дорадянський період; виступає за відновлення меморіального комплексу стрільців УГА, ЧУГА, полеглих у боротьбі за національне визволення краю, за реставрацію національних пам'яток, знищених в період 30–80 рр., за створення на території регіону Першого меморіального комплексу жертв репресій, встановлення пам'ятних знаків на будинках і в місцях захоронень; висловлюється за необхідність видання нових підручників з історії України, широкого вивчення її в початковій, середній та вищій школах, за відновлення історичних назв міст і сіл, вулиць та площ України, державного захисту та реставрацію всіх пам'яток матеріальної та духовної культури українського народу та інші

Такий програмно-ідейний маніфест засвідчував активізацію формування української тожсамості, що претендував на механізм національної ідентичності, збереження (відтворення) історичної пам'яті, знаком національного існування українства, чинником реалізації державницьких інтенцій.

Щодо форм діяльності серед іншого варто зауважити на таких: - збирає, обробляє, зберігає та популяризує інформацію, а також матеріальні реліквії й цінності, пов'язані з фактами й обставинами репресій; - сприяє відкриттю широкого доступу до джерел інформації (архівів, бібліотек, музейних фондів тощо), публікує книги, документи, матеріали; оголошує

конкурси, проводить лекції, концерти, диспути, виставки, вечори та інші масові заходи; - видає інформаційний бюлетень про свою діяльність.

Отже, Товариство «Меморіал» задля досягнення основної мети – збереження історичної пам'яті, відновлення національного самоусвідомлення від самого початку своєї діяльності ставило як завдання використання й медійної стратегії, створення інформаційно-комунікаційного простору, який би «працював» на відтворення процесів дослідження правдивої історії України.

4. З моменту створення Товариства «Меморіал» – складника політичної історії української нації – його діяльність не могла не викликати певну реакцію з боку владних структур. Деконструкція міфів, створених представниками влади, продукування власних етноконсолідуючих практик, осмислення історичного досвіду, підґрунтя для відродження та становлення колективної національної пам'яті українців – основа для концептуальної української орієнтації.

Офіційні чинники критично поставилися до участі активістів Української Гельсінської Спілки та інших «неформалів» у «Меморіалі». Це й знаходило відповідне «відлуння» в режимній пресі та інших медіа. Не обійшлося й без фізичного терору. Та незважаючи на це, вживались заходи щодо виявлення колишніх працівників НКВС УРСР, які брали участь в м. Києві в розслідуванні справ так званих «ворогів народу». У зв'язку з тим, що багато працівників НКВС УРСР у цей період самі стали жертвами репресій, загинули в період Великої Вітчизняної війни чи померли в післявоєнний час, встановити конкретних виконавців репресивних акцій також не було можливості. Тож, акумуляційні центри збереження історичної пам'яті – архіви, офіційні документи, що мали б виступати національними індикаторами, у тих історико-політичних обставинах відігравали деструктивну роль.

Паралельно з критикою і засудженням сталінізму в 1987–1988 рр. зростав тиск громадськості за лінією реабілітації жертв сталінського терору й

заповнення «білих плям». Поодинокі громадські й культурні діячі та активісти, установи й організації – вимагали поширення й поглиблення реабілітаційного процесу в широкому розумінні цього слова як однієї з головних передумов подальшого розвитку гласності та перебудови. Прикладом медійної стратегії деструктивності процесу відтворення історичної пам'яті може бути газета «Радянська Україна», що, рекомендуючи гаряче в квітні 1989 р. книжку «Шляхами чекістської долі», присвячену 70-річчю створення ВЧК, що взяла орієнтиром реабілітацію «добрих чекістів» на противагу до «поганих», огульну, всеохопну реабілітацією і прославлення органів безпеки загалом – у минулому і сучасному. У такому контексті продукувалися й пресові рефлексії, які можна кваліфікувати як регрес, що призвів до втрати формантів національної ідентичності.

Тож, завданням «Меморіалу» завжди залишалося не лише заповнення самих «білих плям», а й, власне, зосередження всіх зусиль для визначення цілісності й суверенності української історії – і на це завдання була спрямована вся інформаційна діяльність Товариства.

5. На сьогодні довкола поняття «національна пам'ять» точаться і наукові, і політичні дискусії. «Національна пам'ять» – це фундаментальні історичні цінності народу, що є націєтворчим ферментом, консолідуючим чинником для нього в сьогоденні й повинні вказувати перспективи на майбутнє. Основою «національної пам'яті» українців як народу, котрий протягом сотень років перебував у стані чужоземного поневолення й був об'єктом щонайбрутальніших знущань та геноцидних дій, є його боротьба за утвердження найважливішого національного ідеалу: здобуття політичної, культурної та економічної незалежності. Визвольний рух став найвиразнішою формою існування українського національного духу протягом століть бездержавності, а ідея створення незалежної України – національною ідеєю. Окремі етапи розвитку визвольної боротьби українців стали не просто ключовими моментами минулого, а й наріжним каменем їхньої національної пам'яті. Іншою складовою національної пам'яті українців

є жорстока політика окупаційних режимів, спрямована на придушення визвольного руху через масові політичні репресії, голодомори, депортації.

Український визвольний рух та спроби його придушення жорстокими, репресивними методами мають стати головним об'єктом «політики національної пам'яті». А тому «політикою національної пам'яті» слід вважати сукупність рішень і конкретних практичних кроків державної влади, спрямованих на утвердження історичних цінностей народу, найкращим виразником яких була визвольна боротьба українців; а її основними складниками є: створення концепції підручничкової історії України, створення «місць пам'яті» та розробка календаря історичних дат.

6. Соціокомунікаційні аспекти інформаційної діяльності Товариства «Меморіал» у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті варто розглядати через призму національної ментальності, оскільки програмно-ідеологічна орієнтація Товариства була і є сконцентрованою на реалізації націотворчих інтенцій. Національна ментальність є системою кодів, що утворює свого роду фільтри у процесі сприйняття адресатом певної інформації, визначаючи характер її інтерпретації, а отже – результат впливу. Ментальні структури та формуючі їх кумулятивні соціокультурні утворення (концепти, міфологеми, архетипи, метафоричні моделі), які з'являються в певний період, утворюють семіотично насичений простір, що визначає характер сприйняття реципієнтом інформаційних повідомлень.

У рамках інформаційно-просвітницької діяльності «Меморіал» протягом останніх років пропонує такі заходи, що формуються з медійних стратегій (відеоматеріали, виставки, екскурсії, круглі столи, конференції, видавництво книг тощо), репрезентацією яких є складні конструкти концептосфери «голодомор», «репресії», «російсько-українська війна» тощо: екскурсії по музейних експозиціях «Меморіалу»; перегляд відеоматеріалів з історії репресій в Україні, історії України, художніх тематичних фільмів тощо; виїзні виставки «Забуттю не підлягає...» (плакатний варіант, за домовленістю); виїзні екскурсії до Биківнянських поховань під Києвом

(місце масових розстрілів 1937–1941 років) копіювання електронних відео- і аудіоматеріалів за домовленістю.

На сьогодні активно функціонують інтернет-сайти Товариства «Меморіал» (<http://www.memorial.kiev.ua>, <https://memorialstusa.com.ua>, активно ведуться сторінки у соціальних мережах). Інформаційна діяльність яскраво висвітлені на сторінках веб-ресурсів. «Архетипний орієнтир» – народна війна, історична пам'ять про яку транслюється Товариством завдяки виїзним презентаціям, займає близько 40 % звітних інтернет-матеріалів, що висвітлюють діяльність «Меморіалу».

У даному випадку ментальними фільтрами виступають коментарі відвідувачів, що демонструють ті цінності, що допомагають розкодувати ментальні коди інформаційних «трансляцій» «Меморіалу».

У рубриці «Книги» сайту Товариства (<http://www.memorial.kiev.ua/knygy.html>) соціально-культурні образи набувають різної національної акцентованості та політичної барви. Читачам розкривають «білі плями» історії через книгу як соціокомунікаційний канал, яка дозволяє зазирнути за лаштунки офіційної, комуністичної пропаганди.

Актуалізація фрагментів «зарядженої в пам'ять» інформації відбувається і під впливом відеоматеріалів, що оперують своїми ментальними кодами. Так, у рубриці «Відеотека» (<http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal-z-arhiviv-vuchk-gpu-nkvd-kgb.html>) зібрано матеріали, що є «фіксаторами» образів-схем, що найчастіше концентруються в заголовкових комплексах («собор на крові», «червоний ренесанс», «велике полювання» тощо) для відображення історико-культурної, історико-політичної ситуації.

Заходи вшанування пам'ятних дат, історичних подій та постатей є, безперечно, складовою інформаційної діяльності в контексті збереження (відтворення) історичної пам'яті.

Реакція діаспорної громади через пресу, радіо, телебачення тільки посилюють соціокомунікаційний ефект.

Отже, такі медійні стратегії, як видавництво книг, розповсюдження відеопродукції як значущих соціокомунікаційних каналів, організація та участь у різноманітних громадсько-політичних рухах, що передбачало видавництво друкованої продукції, мітинги, акції тощо, виїзні експозиції, виступи на радіо, організація роботи сайту та ін. характеризує Товариство «Меморіал» як інформаційний чинник у відтворенні історичної пам'яті, що оперує ментальними символами народу як трагічними, так і життєстверджувальними на всіх етапах історичного розвитку та функціонування Товариства. А відтворена «історична пам'ять» й «історична свідомість» є частиною національного генокоду в його ментальному та соціальному вимірі, об'єднуючим ланцюжком за умови кризових чи еволюційних сплесків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллін О. Правда Биківнянського лісу. *Робітнича газета*. 1988. 13 квітня. С. 3.
2. Бивир М. Роль контекстів в розумінні і поясненні. Збірник статей. Київ : Нова література, 2010. С. 112–152.
3. Бедкер Х. Відображення історичної семантики в історичній культурології. *Історія понять, історія дискурсу, історія метафор*. 2018. С. 321–328.
4. Білокінь С. Михайло Грушевський – Постаті. *Літературна Україна*. 1988. 21 липня. С. 3.
5. Відеотека. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/zhurnal-z-arhiviv-vuchk-gpu-nkvd-kgb.html>
6. Відгук на книгу Михайла Ілляшука «Сталінським курсом». *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny.html?start=325>
7. Виставка у м. Шпола. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/statti/1326-vystavka-u-m-shpola.html>
8. Вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny.html>
9. В'ятрович В. Політика національної пам'яті. За право бути собою. *Українська державницька історіографія : збірка статей*. Київ : УВС ім. Липи. 2008. С. 8–14.
10. Гай-Нижник П. Бійтеся березневих ід! *День*. 2012. 21 лютого. С. 2.
11. Глебова І. Травматичне минуле і національна політична культура. *Політична наука*. 2006. № 3. С. 136–138.
12. Грузін В. Два листи на одну тему – Бандерівщина проти сталінщини? *Сільські вісті*. 1989. 18 травня. С. 4.
13. Даннеберг Л. Зміст і беззмістовність історії. *Історія понять, історія дискурсу, історія метафор*. 2018. С. 189–297.

14. Дінер Д. Коловороти. Націонал-соціалізм і пам'ять. Львів : КСВ, 2010. 112 с.
15. Драч І. Справі перебудови – творчу ініціативу. *Літературна Україна*. 1988. № 36. 28 липня. С. 3.
16. Дреєр Й. Символ і теорія життєсвіту: «Трансценденції життєсвіту і подолання їх за допомогою знаків і символів». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 3. С. 3–25.
17. Замлинський В. Портрет Чекіста. Радимо почитати. *Радянська Україна*. 1989. 07 квітня. С. 3.
18. Зашкільняк Л. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 15. Львів : ЛНУ ім І. Франка, 2006–2007. С. 855–862.
19. Заява Київської міської організації Товариства «Меморіал» з приводу чергового акту вандалізму. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny/23-zajava-kyjivskoj-miskoji-organizaciji-tovarystva-memorial-z-pryvodu-chergovogo-aktu-vandalizmu.html>
20. Зерній Ю. Взаємозв'язок історичної пам'яті та національної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 104–115.
21. Зерній Ю. Генеза та сучасний зміст поняття історичної пам'яті. *Стратегічні пріоритети*. 2006. №1. С. 32–39.
22. Єдність світу і багатоманітність культур (матеріали «круглого столу»). *Питання філософії*. 2011. № 9. С. 3–33.
23. Іменини «фабрики вбивств». *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny/203-imenyny-fabrykuvbyvstv.html>
24. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні. Мюнхен : Український вільний університет, 1990. 623 с.
25. Киселев С. Тайна Бьковнянского леса. *Литературная газета*. № 48/88. 1988. С. 2.

26. Книги. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/knygy.html>
27. Коньшина Г. Трансформація соціальної пам'яті в інформаційному суспільстві : автореф. дис ... канд. філос. наук: 09.00.03. Харків, 2008. 14 с.
28. Ковтун Н. Історична пам'ять у контексті становлення національної ідентичності. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності*: III Міжнародна науково-теоретична конференція (19–20 травня 2011 року): зб. матеріалів / за заг. ред. П. Сауха. Житомир : ВЦ ЖДУ імені Івана Франка, 2011. С. 133–135.
29. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Київ : Дух і літера, 2006. 389 с.
30. Кубишкіна Е. Американський політичний дискурс при Дж. Буше – мл: еволюція метафор. *Поліс*. 2012. № 1. С. 102–105.
31. Кукарцева М. Лінгвістичний поворот в історикописанні: еволюція, сутність та основні принципи. *Питання філософії*. 2006. №4. С. 46–55.
32. Круцик Н. Історична пам'ять як поле змагань за ідентичність : матеріали «круглого столу», 22 квітня 2008 р. / за заг. ред. Ю. О. Зерній. Київ : НІСД, 2008. 68 с.
33. Машталер М. Лист до редакції – На захист чого ратоборствує Р. Гром'як. *Радянська Україна*. 1989. 19 березня. С. 2.
34. Михайлов О. Відчуження людини в політичній сфері суспільства. *Конфліктологія*. 2011. № 1 С. 46–50.
35. Музей совєтської окупації відвідала група депутатів європарламенту та громадських діячів Європи. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny.html?start=250>
36. Нагорна Л. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.
37. Нагорна Л. Політична бесіда – Поле нашої дружби. *Радянська Україна*. 1988. 22 січня. С. 3.
38. Науковість перед з'явою пам'яті (редакційна стаття). *Україна модерна*. 2009. № 4. С. 9–20.

39. Новиченко Л. Українська радянська література в партійному та національному вихованні трудящих. Доповідь на червневому пленумі правління СПУ. *Літературна Україна*. № 26. 25 червня 1987 р.
40. Опалько Ю. Взаємодія Українського інституту національної пам'яті з громадськими організаціями у розвитку історичної свідомості суспільства / Ю. Опалько. *Стратегічні пріоритети*. №4 (9). 2008. С. 55–63.
41. Повідомлення Урядової комісії, створеної рішенням Ради Міністрів УРСР від 24 грудня 1987 року. *Радянська Україна*. 1989. 16.04.С. 3.
42. Потебня А. Слово і міф. Київ : Либідь, 1989. 282 с.
43. Резолюція Установчої конференції Львівської регіональної історико-просвітницької організації «Меморіал». *Поступ*. № 6. 1989. 15 лип.
44. Рікер П. Пам'ять, історія, забуття / Пер. з франц. Київ : Видавництво гуманітарної літератури, 2004. 728 с.
45. Сарбей В. Як нам ставитися до М. Грушевського? З приводу деяких некомпетентних публікацій. *Радянська Україна*. 1988. 27 серпня. С. 2.
46. Теорія метафори: збірник [пер. с англ., фр., нем., ісп., польск. мов]. Заг. ред. Н. Арутюнової та М. Журиної. Дніпро : Прогрес, 1990. 512 с.
47. Тоффлер Е. Третя Хвиля [Текст]; пер. з англ. А. Євса ; ред. пер. В. Шовкун. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 475 с.
48. Усенко І., Ярмиш О. Ім'я повернене історії – з когорти «залізного Фелікса». *Робітнича газета*. 1989. 05 березня. С. 3.
49. УПА між історією і політикою: важкий шлях до правди. *Меморіал*. URL : <http://www.memorial.kiev.ua/novyny/466html>
50. Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. Буенос Айрес : Видавництво Миколи Денисюка, 1952. 79 с.
51. Халимон М. Історична пам'ять: індивідуальний вимір ставлення до минулого. URL : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/14482/>.
52. Хітрова Т. Концепція формування «історичної свідомості» в радянській соціокомунікаційній парадигмі. *Держава і регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2011. № 3. С. 17–21.

53. Хітрова Т. Інформаційна діяльність товариства «Меморіал» (1989-2013 рр.) у контексті відтворення (збереження) української історичної пам'яті. *Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомлення один. Всеукр. наук.-теор. конф.*, Львів, 29-30 листоп. 2013 р. / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства ; за ред. М.М. Романюка. Львів : ЛННБУ ім. В. Стефаника, 2013. С. 304–312.

54. Цилл Р. «Субструктури мислення». Кордони і перспективи історії метафор за Хансом Блюменбергом. *Історія понять, історія дискурсу, історія метафор*. 2018. С. 136–168.

55. Шейгал Е. Семіотика політичного дискурсу. Київ : Либідь, 2004. С. 41–62.

56. Щербицький В. Про реалізацію настанов партконференції щодо вдосконалення ідеологічної роботи, розвитку міжнаціональних відносин / В. Щербицький. *Радянська Україна*. 1988. 11 жовтня. С. 2.

57. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ : Критика, 2007. 368 с.

58. Історична довідка. *Меморіал*. URL : <https://memorialstusa.com.ua/dovidka/>

59. Kuzio T. *Ukraine. State and Nation Building*. London : Routledge, 1998. 134 p.

60. Lasswell H. *The Structure and the Function of Communication in Society. The Process and Effects of Mass Communication*. Chicago, 1971. 40 p.

61. Schwirtz M. Chechen Leader Sues Over Accusations of Ordering Activist's Death. *The New York Times*. 18 July 2009.

ДОДАТОК А

**МОДЕЛЬ «ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ»
У КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ «ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ»**

